

[https://doi.org/10.35387/ucj.1\(5\).2022.7-39](https://doi.org/10.35387/ucj.1(5).2022.7-39)

УКРАЇНЬСКА ОСВІТА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ: ВИПРОБУВАННЯ, НОВИЙ ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

Нелля Ничкало

narn24@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5989-5684>

Оксана Овчарук

ovcharuk@iitlt.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7634-7922>

Валентина Гордієнко

gordienko.v.p.79@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4939-9027>

Ірина Іванюк

ivanyuk@iitlt.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2381-785X>

Анотація. *Аналіз стану української освіти в умовах російської агресії здійснено на основі матеріалів Міністерства освіти і науки України, Національної академії педагогічних наук України та громадських організацій, а також результатів міжнародних досліджень та публікацій у вітчизняних і зарубіжних засобах масової інформації, онлайн-джерел та законодавчих і нормативно-правових документів, офіційної інформації щодо освіти внутрішньо переміщених осіб та українських біженців за кодоном в умовах війни. Проаналізовано стан системи освіти України в умовах російської агресії проти України. Наведено офіційні статистичні дані перших місяців війни щодо вимушених переселенців та біженців, які змушені покинути місце проживання і втратили можливість навчання у закладах освіти, а також дітей, що знаходяться на територіях, де тривають бойові дії. Висвітлено вітчизняні та міжнародні ініціативи щодо освіти тимчасово переселених осіб та українських біженців. Розкрито питання організації освіти дітей, молоді та дорослих, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях і за кордоном. Наведено окремі приклади організації освіти українських біженців за підтримки міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейської Комісії та ін.), урядів і громадян зарубіжних країн, організацій громадянського суспільства щодо допомоги українцям під час російської війни. Розкрито особливості організації освіти біженців за кордоном, зокрема у Королівстві Нідерландів та Республіці Польща. Схарактеризовано діяльність МОН України, НАПН України в умовах російської агресії. Запропоновано рекомендації для органів управління освітою та закладів освіти щодо організації освітнього процесу в Україні для різних категорій населення, зокрема учнівської і студентської молоді з урахуванням ситуації в регіонах нашої держави.*

Ключові слова: *освіта біженців, освіта в умовах війни, освіта за кордоном, тимчасово переселені особи, вчителі, учні, освітній процес, міжнародна співпраця.*

UKRAINIAN EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN WAR: TRIALS, NEW EXPERIENCES, PROSPECTS

Nellia Nychkalo

napn24@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5989-5684>

Oksana Ovcharuk

ovcharuk@iitlt.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7634-7922>

Valentyna Hordiienko

gordienko.v.p.79@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4939-9027>

Iryna Ivanyuk

ivanyuk@iitlt.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2381-785X>

Abstract. *The analysis of the state of Ukrainian education in the conditions of Russian aggression was carried out on the basis of the materials of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine and public organizations, as well as the results of international research and publications in domestic and foreign mass media, online sources and legislative and regulatory legal documents, official information on the education of internally displaced persons and Ukrainian refugees under the code of war. The state of the education system of Ukraine in the conditions of Russian aggression against Ukraine is analyzed. The official statistical data of the first months of the war are presented regarding forced migrants and refugees who were forced to leave their places of residence and lost the opportunity to study in educational institutions, as well as children who are in the territories where hostilities are ongoing. Domestic and international initiatives regarding the education of temporarily displaced persons and Ukrainian refugees are highlighted. The issue of organizing the education of children, youth and adults located in the temporarily occupied territories and abroad is revealed. Examples of organizing the education of Ukrainian refugees with the support of international organizations (UNESCO, UNICEF, the European Commission, etc.), civil society organizations, governments and citizens of foreign countries as part of helping Ukrainians during the war are given. Examples of the Netherlands, Germany, and Poland regarding the organization of education for refugees abroad and educational opportunities for Ukrainian citizens are presented, and a list of online resources is provided. The activity of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine in the conditions of Russian aggression is outlined. Recommendations have been provided for education management bodies and educational institutions regarding the organization of the educational process in Ukraine for various categories of the population, in particular schoolchildren and student youth, considering the situation in the regions of our country.*

Key words: *education of refugees, education in conditions of war, education abroad, temporarily displaced persons, teachers, students, organization of the educational process, international cooperation.*

Вступ. Пошук шляхів розвитку освіти в умовах жорстокої російської війни проти України – це новий небувалий досвід нашого народу, що поглибив усвідомлення необхідності об'єднаної потужної кваліфікованої дії органів державної влади та управ-

ління на всіх рівнях, а також керівників закладів освіти різних типів і форм власності.

В умовах російської агресії проти України надзвичайно стрімко змінювалися підходи до реалізації державної освітньої політики. Передусім, це потребувало опера-

тивного прийняття сміливих рішень, внесення змін і доповнень до законів України та відповідних нормативно-правових документів у сфері освіти.

Безумовно, необхідно було діяти надто оперативно й одночасно за різними напрямками, зокрема: законодавчими, організаційними, освітніми, соціально-педагогічними, соціально-культурними, медичними та іншими з урахуванням особливостей і потреб різних категорій населення й особливо дітей дошкільного і шкільного віку, учнівської і студентської молоді.

Звернення Президента України Володимира Зеленського не лише морально, духовно підтримували народ нашої держави, а й сприяли пробудженню національної гідності, патріотичних почуттів, спонукали до щоденної конкретної діяльності в різних соціально-економічних секторах, громадській, волонтерській та іншій діяльності. Тисячі прикладів свідчать про істинний патріотизм освітян, їхню самовідданість і готовність боронити свою Вітчизну проти страшного ворога.

Триває восьмий місяць повномасштабної російської агресії проти України. Ця чорна сторінка в історії нашої держави, Європи і світу розпочалась у 2014 році та розгорнулася по всій Україні з вторгненням російської армії на територію нашої держави 24 лютого 2022 р. З перших днів війни наша держава зазнала значних втрат у всіх регіонах країни, що є безпрецедентним світовим злочином у першій чверті XXI століття. Особливо болючим для країни стали втрати життів дітей та дорослих, а також знищення міст, сіл, життєво важливої інфраструктури. Це стосується також руйнування освітніх закладів, неможливості для багатьох учнів та студентів відвідувати школи та університети.

Президент Польщі Анжей Дуда у своїй промові у Верховній Раді України 22 травня цього року наголосив, що українці показують тиранам їхнє місце й довели, що дух вільного народу сильніший: «Ви – Герої України, але ви також Герої Польщі, Європи та всього світу».

Гірке випробування українських освітян війною. Згідно з офіційною статистикою, що підтверджує жахливі наслідки перших ста днів масштабної російської війни проти України: 9151 жертви серед цивіль-

них складають: (4169 загиблих і 4982 поранених) – це дані від 24 лютого до 1 червня від Управління Верховного комісара ООН із прав людини.

З 24 лютого до 21 серпня 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 13477 випадків загибелі або поранення цивільних осіб в Україні: 5587 загиблих і 7890 поранених. Серед 5587 загиблих: 2161 чоловік, 1490 жінок, 149 дівчаток і 175 хлопчиків, а також 38 дітей і 1574 дорослих, стать яких ще не вдалось встановити. Серед 7890 поранених: 1603 чоловіки, 1190 жінок, 172 дівчинки і 236 хлопчиків, а також 202 дитини і 4487 дорослих, стать яких ще не вдалось встановити (United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, 2022).

Ця страшна статистика лише частково відображає мільйони зламаних життів і доль українців, які втратили рідних і близьких, дітей, синів, дочок і батьків й опинилися в окупації чи були депортовані.

За час російської війни проти України вимушеними біженцями стали понад 750 тис. учнів. З різних регіонів України за кордон виїхали майже 672 тисячі учнів. У державі зафіксовано орієнтовно 87 тис. школярів, які продовжують навчання у статусі тимчасово переміщених осіб.

Досвід організації дистанційної форми навчання, отриманий протягом минулого та позаминулого року під час ковід-карантину, допоміг українській освітній системі швидко адаптуватися до нових реалій війни. «Те, що ми мали досвід проведення онлайн-уроків, дуже нам допомогло, бо ми знали вже як спілкуватися з дітьми через екран, аби вони чули вчителя і те, що він їм каже», – так вважають вчителі і керівники багатьох київських початкових шкіл.

Доречно зазначити, що про це йшлося на IX польсько-українському/українсько-польському форумі «Drogi i bezdroża edukacji w okresie pandemii COVID-19» / «Дороги і бездоріжжя освіти в умовах пандемії COVID-19», що відбувся у травні цього року в Університеті Марії Кюрі-Склодовської у Любліні (Республіка Польща).

Перед освітянами постало питання: чи повноцінним є навчання під час війни чи це здебільшого імітація? Як відомо, в умовах війни всі українські школи тією чи іншою мірою включилися у освітній процес.

МОН України рекомендувало закладам освіти самостійно ухвалювати рішення про навчання і закінчення навчального року з урахуванням ситуації. В умовах воєнного стану свідоцтва про закінчення базової середньої освіти отримали понад 350 тис. дітей, які закінчили 9-й клас. Свідоцтво про здобуття повної загальної середньої освіти отримали 229 тис. одинадцятикласників.

Керівники окремих громадських організацій, особливо батьківських, досить скептично оцінюють якість навчання в умовах воєнного стану. «Чи чогось навчилися діти за ці три місяці війни? Вважаю, що ні, оскільки батьків, вчителів, дітей розкидало по світу, і освіта не була першочерговим завданням, бо було питання елементарного виживання. Тому освіта у нас закінчилася 24 лютого, а далі – це ілюзія, що відбувався навчальний процес», – так скептично оцінює останні три місяці роботи української системи освіти співголова громадської організації «Батьки SOS» Олена Бондаренко.

Останній дзвоник пролунав в Україні у 2285 школах. Цього року «Всеукраїнський останній дзвоник» був онлайн. Його транслювали на всіх регіональних каналах Суспільного, телебачення соціальних соцмережах громадської організації. Проєкт «Освіторія» та ЮНІСЕФ за підтримки МОН України вперше організували такий формат закінчення навчального року. В умовах воєнного стану кожній школі дозволено самостійно визначати день завершення освітнього процесу у 2021/2022 навчальному році, тому частина дітей продовжували навчатися, здебільшого дистанційно.

Для тих учнів, які залишилися в Україні, а також тих, хто вимушено навчається за кордоном, 1 червня відбувся останній в цьому навчальному році інтерактивний онлайн-урок із мінної безпеки. Це новий для українських школярів предмет, який доводиться дітям опановувати через наслідки бойових дій.

Ще у 2007 р. для дітей українських трудових мігрантів був створений український заклад загальної середньої освіти «Міжнародна українська школа», де відбувається навчання українською мовою, українськими вчителями, за українськими навчальними програмами. Нині діти, які вимушено виїхали з України, можуть навчатися за кордоном у цій школі.

За підтримки МОН України «Освіторією» у партнерстві з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) створено платформу про навчання під час війни osvitanow.org.

Розроблено Дорожню карту вступника 2022 р. Osvita.ua запропонувала вступникам, які здобули повну загальну середню освіту, інформаційну онлайн збірку, що допомагає зорієнтуватися в процедурі вступу до закладів вищої освіти, а також в інших актуальних питаннях (Osvita.ua, 2022). Почав діяти новий сервіс з підготовки онлайн до мультитесту ЗНО 2022. Платформа ЗНО-ОНЛАЙН пропонує вступникам, які склали тест скористалися новим сервісом з підготовки. Сервіс надав можливість тренуватися, опрацьовуючи усі блоки мультитесту (Osvita.ua, 2022a).

За офіційними даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на 2 травня з України виїхало 5,6 млн осіб. Більшість біженців, за даними урядів країн, вирушили до Польщі (більше 3,07 млн) та Румунії (понад 836,1 тис.). Угорщина прийняла 534,8 тис. осіб, Молдова – понад 448,1 тис. осіб, Словаччина – 382 тис. осіб.

В Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб є інформація щодо 3,4 млн людей. З них понад 2 млн зареєструвалися як внутрішньо переміщені особи після впровадження воєнного стану, з них 1,9 млн вимушено перемістилися вперше.

Російські загарбники залякують педагогів на тимчасово захоплених територіях, та попри це навчання там продовжується за українськими стандартами. «Наші педагоги продовжують навчання саме за українськими стандартами українською мовою. Саме тому відбуваються непоодинокі випадки залякування наших педагогів. Особливо у такий важливий день, як 25 травня, що асоціювався з так званим святковим завершенням навчального року або переходом в інший клас, або в доросле життя», – зазначив міністр освіти і науки України Сергій Шкарлет. За його словами, йдеться не тільки про школи. «В деякі вищі заклади освіти зайшли рашисти, позбирали педагогів, професорів, доцентів, адже їх обурює те, що Міністерство освіти та науки разом із департаментами та керівниками колективів, закладів вищої освіти здійснюють переміщення закладів освіти, які знахо-

дяться на тимчасово окупованих територіях, здійснюють по всіх громадах повну виплату заробітної плати», – зазначив глава МОН.

У Маріуполі в єдиній школі, що запрацювала після окупації більшої частини міста російською армією, уроки, за свідченням російських ЗМІ, розпочалися з гімну Росії.

Окупаційна «влада» Маріуполя оголосила про продовження навчального року до 1 вересня. Дітей вирішили залишити без канікул задля деукраїнізації та підготовки до навчального року за російською програмою. Учням все літо викладатимуть російську мову та літературу, історію росії та математику російською. Загарбники планують відкрити дев'ять російських шкіл. Їм вдалося схилити до співпраці лише близько 60 вчителів.

У результаті повномасштабного вторгнення російських військ на територію України в окупації опинилася низка українських населених пунктів (зокрема у Луганській, Донецькій, Херсонській, Запорізькій, Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській областях). Деякі з цих територій були деокуповані на початку квітня 2022 р.

З урахуванням того, що українські громади перебували або перебувають під російською окупацією різну кількість часу та в різних умовах, ситуація у сфері освіти розгорталася за кількома сценаріями, які можуть бути альтернативними або співіснуювати.

Заклади освіти продовжують працювати за українськими стандартами та програмами у дистанційному режимі – діти навчаються, а вчительки працюють з дому або з місць тимчасового перебування, місцеві органи управління освітою працюють віддалено. У деяких випадках українська влада і заклади освіти приймають рішення завершити навчальний рік достроково.

Окупаційна влада намагається відновити освітній процес під своїм керівництвом – російською мовою та з російськими підручниками з окремих предметів, можливо, за російськими стандартами. У частині випадків керівництво освітньої галузі або окремих шкіл йде на співпрацю з окупантами, у інших – директорки та вчительки переховуються або покидають окуповані території, а на їхні посади призначають інших осіб.

Освітній процес взагалі не відбувається через інтенсивні бойові дії та відсутність учасників освітнього процесу, які евакуювалися з населеного пункту.

Президент України Володимир Зеленський назвав депортацію до Росії українських людей, зокрема дітей, одним із найгірших злочинів. «Росія проводить злочинну політику депортації наших людей, силою вивозить і дорослих, і дітей. Це один із найгірших російських воєнних злочинів. Загалом вивезено понад 200 тисяч дітей. Це і сироти з дитячих будинків, і діти з батьками, і діти, розлучені з своїми сім'ями», – сказав він у ніч із середи на четвер у традиційному відеозверненні. Російська держава, сказав він, «розсіює цих людей по всій території, поселяє наших громадян, зокрема й у віддалених регіонах». «Метою цієї злочинної політики є не просто вкрати людей, а зробити так, щоб депортовані забули про Україну і не могли повернутися. Але мають знайти відповідь і на цей виклик, а також забезпечити, щоб усі, хто вбивав, катував або депортував українців, відповіли за свої дії», – сказав Зеленський.

Дуже складні й суперечливі процеси відбуваються у закладах вищої освіти нашої держави в умовах російської війни. В Україні вже переміщено або перебуває у процесі переміщення 34 заклади вищої освіти (інститути, університети і академії), 42 коледжі (заклади фахової передвищої освіти) і 65 відокремлених структурних підрозділів. Щотижня ця статистика змінюється.

У зонах активних бойових дій (Харківська, Чернігівська, Сумська, Донецька, Миколаївська області та Київ) постраждали будівлі закладів вищої освіти. Було пошкоджено щонайменше 14 університетських будівель та одну знищено. Деякі університети постраждали більше за інші. Зокрема, від обстрілів пошкоджені майже всі будівлі Харківського національного університету імені Каразіна.

Україна вже має досвід евакуації університетів. Так, після 2014 р. частину університетів Донецької, Луганської областей та Криму було переміщено у безпечніші міста в межах цих регіонів або в інші регіони. Наприклад, Донецький національний університет почав працювати у Вінниці. Цей процес відбувається знову. Зокрема, з Харкова до Закарпаття переїхав Державний біотех-

нологічний університет. Йому було передано частину майна освітніх закладів Ужгорода та Мукачева. Евакуйовано також Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля із Северодонецька до Кам'янець-Подільського та Луганський медичний університет із Рубіжного до Рівного (обидва раніше були евакуйовані з Луганська). З часом кількість університетів, які потребуватимуть евакуації та переміщення, може зростати.

Наразі немає точних даних щодо кількості постраждалих студентів і викладачів, які перебували в зоні активних бойових дій. Відомо непоодинокі приклади цільової евакуації студентів і викладачів із зони активних бойових дій. Так, 7 березня було організовано евакуаційний потяг із Харкова до Тернопільської області для 486 осіб, серед яких були студенти і викладачі вищих і професійних навчальних закладів освіти.

На тимчасово окупованих територіях та у зонах активних бойових дій перебували понад 2 тис. іноземних студентів. 8 березня з Сум було евакуйовано 1700 іноземних студентів, з Харкова також евакуювали майже всіх іноземних студентів.

Від початку вторгнення Росії майже 12 млн. українців стали внутрішніми переселенцями, а понад 5 млн. виїхали за кордон. Після звільнення кількох північних областей України та відсунення загрози від Києва частина людей почала повертатися додому. Від середини квітня Державна прикордонна служба фіксує перевагу в'їзду над виїздом з України: нині в Україну щодня приїжджає понад 30 тис. осіб.

Під час воєнних дій значна кількість здобувачів освіти та педагогічних працівників мали травматичний стрес і як наслідок – посттравматичний синдром. Вони потребують психологічної підтримки із включенням їх у освітній процес (впровадження програм надання психологічної реабілітації, адаптації та підтримки дітям в умовах війни та повоєнний період; залучення та підготовка психологів; інформаційна підтримка тощо).

Законодавче і нормативно-правове забезпечення. У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України 24 лютого 2022 р. Президентом Володимиром Зеленським було введено в дію Указ

Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та Указ Президента України №341/2022 від 17 травня 2022 р. «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні». 17 травня Президент Зеленський видав Указ Президента України №341/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», яким зобов'язав Міністерство закордонних справ України забезпечити інформування в установленому порядку Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про продовження строку дії воєнного стану в Україні, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення.

22 травня 2022 р. та 21 квітня 2022 р. Верховна Рада України прийняла відповідні Закони України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні». У цих документах виокремлено роль Міністерства закордонних справ України, що має забезпечити інформування в установленому порядку Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про продовження строку дії воєнного стану в Україні, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення.

24 червня Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову №711 «Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні». В ній наголошено на необхідності забезпечення організації початку навчального року залежно від безпекової ситуації в кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці обласним та Київській міській військовим адміністраціям разом із засновниками закладів освіти та встановити тривалість 2022/23 навчального року з 1 вересня 2022 р. по 30 червня 2023 р. Цю постанову прийнято відповідно до Закону України від 19 червня 2022 р. №2315-IX «Про внесення зміни до розділу X «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про повну загальну середню освіту» щодо вре-

гулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану».

Заступник Міністра освіти і науки України А. Вітренко повідомив про те, що заклади загальної середньої освіти без укриттів працюватимуть онлайн. Також було зазначено, що з 1 вересня в офлайн-режимі працюватимуть лише ті навчальні заклади, в яких є належно обладнані укриття. Відповідно, школи які не матимуть укриттів, будуть надавати освіту в онлайн-форматі або практикувати змішану форму. У зонах бойових дій і на прилеглих до них територіях навчання буде здійснюватися виключно у дистанційному форматі. Також заняття у закладах позашкільної освіти будуть відбуватися лише за наявності бомбосховища в освітніх будівлях (Освіта.іа, 2022b).

Після початку війни та запровадження воєнного стану сфера трудових відносин в Україні суттєво змінилась. Для врегулювання праці в нових умовах Верховна Рада України прийняла Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» №2136-ІХ, а Державна служба України з питань праці продовжує надавати рекомендації та коментарі щодо застосування законодавства.

Відповідно набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин» № 2352 (законопроект № 7251). Цим законом передбачено наступне:

- на час воєнного або надзвичайного стану усі повідомлення та документи з питань трудових відносин, накази власника можна вести в електронній формі;

- додаткову підставу для звільнення працівника – неможливість забезпечувати працівникові умови праці через те, що необхідні для виконання роботи потужності знищені внаслідок бойових дій, а також вводять особливу процедуру вивільнення таких працівників;

- додаткову підставу для розірвання трудового договору як відсутність працівника на роботі та інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці;

- усунення старої законодавчої прогалини про припинення трудового договору з працівником або фізичною особою, яка використовує найману працю, у разі їх смерті, визнання судом безвісно відсутніми

або оголошення померлими;

- регулювання питання оплати додаткової відпустки окремим категоріям громадян коштом підприємств. Крім того, у зв'язку зі збільшенням кількості осіб, які мають право на використання зазначеної відпустки, запропоновано зменшення її тривалості з 14 до 7 календарних днів;

- виключити норми, які визначають право працівника за переведення на інше підприємство, перевести грошову компенсацію за невикористані дні щорічної відпустки на інше підприємство;

- виплату грошової компенсації за невикористані дні щорічних відпусток, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, яка не була ним одержана за життя, членам його сім'ї;

- чіткий строк виплати зарплати за час відпустки – не пізніше останнього дня, що передує дню початку відпустки; не враховувати до відпускнуго стажу період військової служби;

- порядок регламентації робочого часу та часу відпочинку під час війни. Визначено категорію працівників, яким може бути збільшено тривалість роботи впродовж тижня. Пропонують відновити механізм оплати праці за роботу у вихідний день. Уточнено, що запровадження подовженої тривалості роботи є правом, а не обов'язком роботодавця;

- відшкодування працівникам та роботодавцям грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії.

Отже, законодавчі документи та постанови Кабінету Міністрів стосовно агресії російської федерації проти України встановили та закріпили норми та регламентацію організації освітнього процесу та дій роботодавців, в тому числі й у сфері освіти. Основною позицією цих норм є те, що працівники сфери освіти є захищеними від звільнення, втрати робочого місця, не залишаються поза увагою держави, коли знаходяться на окупованій території, або покинули межі держави, а учні та студенти зберегли свої місця навчання та мають право на здобуття подальшої освіти у тих закладах, які вони обрали та в яких навчались на початок військової агресії від 24 лютого 2022 р.

Незважаючи на те, що російська агресія ще триває, постало невідкладне завдання

відбудови України. 21 квітня цього року Президент України Володимир Зеленський підписав Указ щодо утворення Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Створено 23 робочі групи, в тому числі робоча група з відновлення освіти і науки. Проводиться аудит збитків та формується програма відновлення кожного дитячого садка, школи, професійного ліцею, коледжу та університету. У травні – на початку червня вищі навчальні заклади працюють дистанційно у 24 областях України та Києві.

29 квітня 2022 р. Кабінетом Міністрів України було ухвалено зміни до Положення про інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ) щодо розширення їх завдань на період дії воєнного стану. Нові завдання таких центрів:

- проведення комплексної оцінки та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які вимушено змінили місце проживання (перебування) та були зараховані в інклюзивні класи (групи) або здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання;

- надання інформаційної підтримки батькам дітей з особливими освітніми потребами щодо закладів, у яких дитина може продовжувати навчання та отримувати інші додаткові послуги.

Цим документом передбачено також створення умов для психологічної підтримки дітей, які переживають психологічну травму. На період дії воєнного стану фахівці ІРЦ зможуть надавати додаткові корекційно-розвиткові послуги всім дітям з особливими освітніми потребами, зокрема й дистанційно.

Запропоновані зміни сприятимуть спрощенню процедури подання документів для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, а також створенню належних умов для звернення до інклюзивно-ресурсних центрів осіб, які супроводжують групи внутрішньо-переміщених і потребують додаткової підтримки.

Головними завданнями таких центрів, а їх до початку російської війни налічувалося в Україні 667, є якомога раніше й якісніше визначити особливі освітні потреби дитини та надати закладам і батькам рекомендації, які допоможуть здобувачам

реалізувати право на освіту. В інклюзивно-ресурсних центрах до початку воєнної агресії російської федерації працювало близько 4,5 тис. висококваліфікованих фахівців-педагогічних працівників, які надавали та продовжують надавати допомогу дітям з особливими освітніми потребами.

20 березня 2022 року набрав чинності Закон України від 15 березня 2022 р. №2126-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», згідно з яким Закону України «Про освіту» було доповнено новою статтею 57-1 «Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану». У цій статті визначено гарантії здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ на:

- організацію освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;

- збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендій та інших виплат, передбачених законом;

- місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби).

З метою забезпечення реалізації цих гарантій закон надає необхідні повноваження органам влади на оперативне прийняття необхідних рішень для врегулювання сфери освіти та науки у воєнний час.

Міністерством освіти і науки України створено міжнародну коаліцію. Головна мета її діяльності є залучення широкого кола партнерів України до захисту української освіти та науки в умовах російської агресії та її відновлення в повоєнний час. Майданчиком для діалогу з міжнародними партнерами стала Секторальна робоча група «Освіта і наука». Перелік учасників є відкритим до приєднання (учасниками Секторальної робочої групи є міжнародні організації, посольства, неурядові організації та проекти). Діють також тематичні підгрупи за сферами політик і окремими наскрізними пріоритетами.

МОН України розроблено також ПЛАН-концепт функціонування системи освіти, сфери наукової та інноваційної діяльності України під час воєнного стану та відбудови

вчого періоду, пов'язаного з російською агресією (Ministry of Education and Science of Ukraine, 2022). Створено секторальну робочу групу «Освіта і наука», що об'єднує ключових міжнародних партнерів. МОН України разом з НАПН України розроблено проектні пропозиції для вирішення нагальних проблем української освіти у воєнний та післявоєнний періоди.

П'ять пріоритетів залишаються незмінними:

- ✓ Забезпечення сталості та безперервності освіти.
- ✓ Створення безпечних умов для навчання та викладання.
- ✓ Психологічна підтримка учасників освітнього процесу.
- ✓ Відновлення освітньої інфраструктури в найближчому майбутньому.
- ✓ Продовження реформ та якісних трансформацій на всіх рівнях освіти.

Під керівництвом освіти МОН України Сергія Шкарлета розроблено 6 проектів із високим пріоритетом і горизонтом імплементації до початку нового навчального року. До них належать і цифрові девайси для освіти; вступна кампанія 2022; видання підручників і посібників для Нової української школи; відкриття освітніх хабів за кордоном; розширення парку шкільних автобусів для закладів загальної середньої освіти; розвиток STEM-освіти у Новій українській школі (Сергій Шкарлет, 6 травня, надзвичайне засідання секторальної робочої групи «Освіта і наука»).

Підготовлено також пропозиції щодо 5 важливих проектів, які можуть бути імplementовані впродовж одного – двох років, зокрема:

- цифровий освітній паспорт;
- створення освітніх catch up програм та інструментів;
- створення навчально-практичних центрів за галузевим спрямуванням;
- профорієнтація та побудова кар'єри «Обери професію своєї мрії»;
- навчання вчителів/учнів надавати до медичну допомогу.

Реалізація цих проектів сприятиме створенню необхідних умов для розвитку української освіти під час воєнного стану.

Відповідно до прийнятих законодавчих МОН України розроблено низку методичних рекомендацій та розмістило їх на всіх

можливих електронних майданчиках для використання.

Особливо важливою залишається психологічна підтримка дітей, вчителів та батьків під час війни. Документи і матеріали розміщено на сайтах МОН України та Інституту модернізації змісту освіти за такими посиленнями:

- <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zapuskaye-informacijnukampaniyu-pro-te-yak-zaspokoyiti-ditej-pid-chas-vijni> – інформаційні матеріали «Психологічна турбота про дітей під час військових дій»;
- <https://mon.gov.ua/ua/vseukrayinskij-rozklad> – Всеукраїнський розклад (психологічні хвилинки);
- <https://poruch.me/> – проект психологічної підтримки «ПОРУЧ» (групи психологічної підтримки для підлітків, для батьків, для психологів) – спільний проєкт Міністерства освіти і науки України, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії та ГО «ВГЦ «Волонтер»;
- <https://imzo.gov.ua/psycholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voienykh-diy/> – матеріали для використання в роботі, записи вебінарів, «Гаряча лінія», контакти психологів тощо.

Слід наголосити, що освітня спільнота швидко відреагувала на законодавчі зміни та запропонувала низку рекомендацій щодо організації навчання учнів та студентів в умовах війни. Це були звернення до освітян різних рівнів – від управлінців до вчителів та вихователів щодо форм організації навчання та виховання. Зокрема, слід зазначити, що під час війни особливо серед незахищених категорій залишаються діти з особливими потребами. Зокрема йдеться про рекомендації, розроблені творчою групою корекційних педагогів КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР» щодо організації навчання дітей з порушеннями слуху та ін.

Освіта на окупованих територіях. Починаючи з 2014 р. в Україні громадські та інші організації відстежують питання освіти на окупованих територіях. Як зазначено у спільному дослідженні Української Гельсинської спілки та USAID, з 2014 року в Україні триває «збройний конфлікт», який призвів до окупації Автономної республіки

Крим та міста Севастополь і територій Донецької та Луганської областей. У зв'язку з таким висновком маємо категорично заперечити: це не «збройний конфлікт» в Україні, а цілеспрямована агресія, жорстока війна проти нашої держави. Упродовж 5 років окупаційна адміністрація, використовуючи освітні інституції формальної і неформальної освіти, проводить цілеспрямовану політику знищення національної ідентичності та мілітаризації молоді. Це – порушення права на культурну і національну ідентичність, а також суперечить ст. 29 Конвенції ООН про права дитини, зокрема пунктам (с) виховання поваги до культурної самобутності, мови і національних цінностей і (d) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості. Окупаційна адміністрація в Криму свідомо ігнорує положення Резолюції Ради Безпеки ООН (Резолюція 2250 (2015), прийнятої Радою Безпеки на 7573-му засіданні 9 грудня 2015 р.) щодо важливості усунення умов і чинників, які призводять до переростання радикалізації в насилля і войовничий екстремізм серед молоді, що може слугувати сприятливим середовищем для тероризму (Мовчан, Суляліна, & Галай, 2020).

За даними дослідження Української Гельсінської спілки та USAID, а також згідно з дослідженням Кримської правозахисної групи (КПГ, 2017) у відкритих джерелах немає відомостей щодо кількості учнів в Автономній Республіці Крим у 2013/2014 навчальному році. За даними Державної служби статистики України, кількість учнів у закладах загальної середньої освіти України у 2013/2014 навчальному році – 4204 тис. осіб. Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти у 2014/2015 навчальному році без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської обл. – 3757 тис. осіб. На основі цих даних можна дійти висновку, що у 2013/2014 рр. на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей, а також в анексованій Автономній Республіці Крим, у м. Севастополі навчалося майже 447 тис. учнів. Водночас із відповіді МОН України на ім'я Кримської правозахисної групи випливає, що на момент окупації в Криму здобували освіту

208536 учнів. Ці дані наведено на початок російського вторгнення в Україні та наразі питання уточнення даних у зв'язку окупацією інших територій нашої держави залишається відкритим, оскільки ситуація постійно змінюється.

Продовживши агресію та здійснивши широкомасштабний наступ на Україну у 2022 р., російська держава поглибила гуманітарну кризу окупованого населення і зокрема освітню ізоляцію на окупованих українських землях. Великі розбіжності у даних, що публікуються в інтернеті про кількість учнів, вказують на те, що з часу окупації досі не існує платформи, де можна було б знайти офіційні відомості освітнього поля тимчасово окупованого Криму, Донецької та Луганської окупованих територій.

Нижче – викладено матеріали за результатами вивчення спеціалістами міжнародних та вітчизняних організацій стану освіти на окупованих територіях, адже доступ до офіційних даних не є можливим. Експерти керувались фактами й окремими джерелами, що уможливили отримання певної картини тих жахливих подій в умовах російської війни проти України.

Що відбувається зі школами на окупованих територіях? Чи в усіх українських школярів є змога навчатися? Чого прагнуть окупанти, якнайшвидше відновлюючи роботу шкіл? Куди й навіщо вивозять наших дітей? Аналітичний центр Cedos зібрав інформацію від свідків, із соцмереж та преси й проаналізував у дослідженні «Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022 р.)» (CEDOS, 2022). Відповіді на ці складні питання дають результати дослідження «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014–2019 рр.)», проведене за підтримки Української Гельсінської спілки з прав людини. Зібрано й систематизовано головні дані з результатами досліджень в одному матеріалі (Мірошнікова, 2022).

Там, де тривають бої. У центрі уваги дослідників – тимчасово захоплені російськими військами українські міста і села Луганської, Донецької, Херсонської, Запорізької, Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської областей. Частина з них нині вже звільнені Збройними Силами України. Там, де тривають інтенсивні бої або переважна

більшість дітей шкільного віку евакуйовані, школи не працюють. Так, через небезпеку не навчалися учні Київщини, Сумщини, Чернігівщини, Донеччини та Луганщини. У деяких школах російські військові розміщували командні пункти (наприклад, у селі Катюжанка Київської області).

Місцеві органи влади та директори шкіл керувалися рекомендаціями МОН України щодо таких небезпечних регіонів та раніше розпочинали літні канікули. Так, у чотирьох районах Запорізької області навчальний рік завершився 2 травня.

Навчання як освітній фронт. На тимчасово окупованих територіях навчання за українськими стандартами відбувається дистанційно. Педагоги працюють віддалено, частина з них – з інших регіонів або країн. Школярі навчаються вдома, а частина з них – звідти, куди виїхали з батьками на тимчасові місця проживання. Наприклад, у Херсоні вчителі створюють відеоуроки, виходять на зв'язок з дітьми через соцмережі або телефоном, проводять тестування. «Освіторія» вже писала про те, як в окупованому Мелітополі навіть тоді, коли не можна було налагодити систематичне дистанційне навчання, вчителі пересилали уроки та спілкувалися з дітьми, щойно з'являвся інтернет.

Освітній омбудсмен України радить педагогам продовжувати працювати, але приховувати це від окупаційної влади, щоб уникнути загрози для життя. Адже є чимало свідчень про погрози окупантів тим освітянам, які хочуть навчати дітей за українськими стандартами. В одній з окупованих громад Запорізької області вчителям, які звільнялися з метою уникнення співпраці з окупантами, погрожували, що «відвезуть до комендатури та примусять»...

Примусова русифікація. Окупанти відновлюють навчання для демонстрації того, що школи працюють за російськими стандартами та прищеплюють ідеологію, яка влаштовує загарбників. Можна припустити, що швидке переведення навчання на російські стандарти – планомірна політика росії на окупованих територіях.

Російська мова щодня і «товариш Сталін». Із ситуації на територіях, які тимчасово окуповані ще з 2014 р. зрозуміло, чого загарбники цим намагаються досягти. Там відбувається лінгвоцид, спроба знищення

рідної мови українців. Скажімо, у Криму мають змогу здобувати освіту українською лише 0,1% від усіх учнів. У єдиній формально українській школі немає підручників українською мовою, а кількість годин на вивчення української мови та літератури, менша за кількість годин на вивчення російської мови й літератури. Зі шкільних бібліотек вилучено всі підручники, за якими навчалися до 2014 р. У програмі курсу історії 70% часу передбачено на вивчення минулого росії, ще 30% – всесвітньої історії, і зовсім нічого немає про Україну.

На тимчасово окупованій території Донецької області зміни взагалі є дивними. У початкових класах предмет «Українська мова» перейменували на «Мова народів Донбасу», а «Українську літературу» на «Літературне читання народів Донбасу». На їх вивчення передбачено одну годину на тиждень, тоді як російську мову вивчають щодня. Серед іншого в підручнику викладено: «...коли Володимир Сосюра обрав українську мову, він перестав бути донбаським поетом та став українським». Але в нього є такі, на думку авторів, досягнення, як «вірші, присвячені особисто товаришу Сталіну».

Замість «Історії України» запроваджено «Історію Вітчизни», що базується на історії російської імперії та історії Донбасу. Замість «Географії України» вивчають географію Донеччини. Вивчення географії інших регіонів не передбачено. У 2019 р. випускники писали твори на тему «Чи потрібна жорстокість на війні?» та брали участь у таких акціях, як «Ми – майбутнє Росії».

Українських дітей готують воювати проти України. Примусова мілітаризація школярів – ще один злочин загарбників проти прав дитини. Так, через місяць після окупації Старобільська там відкривають найбільший на тимчасово окупованій території Луганщини кадетський корпус на 400 місць. Такі ж заклади освіти планують відкрити в Лисичанську й Северодонецьку. Загалом у таких класах та корпусах на кінець 2021 р. навчалася 1617 дітей з тимчасово окупованої території Луганської області. Під виглядом «національно-патріотичного виховання» дітей готують до участі у війні на боці росії. Як відомо, в росії ще 15 березня видано наказ про залучення до бойових дій в Україні резерву з числа непо-

внолітніх учасників «Юнармії». Підрозділи цієї мілітаристської організації створено в усіх школах Криму, а також у так званих ДНР та ЛНР. Це нагадує те, як фашисти у 1943 р. залучали до бойових дій старшокласників з «Гітлер'югенд».

Кількість воєнізованих класів у Криму впродовж 6 років зростає більш ніж утричі. У статуті однієї кадетської школи (селище Білоглинка Сімферопольського району) записано: «Протидія українізації, виховання відданості... життєвим підвалинам російського народу». Частиною мілітаризованого виховання в «ДНР» та «ЛНР» є «Уроки громадянськості Донбасу», які проводяться з першого до одинадцятого класу. Дітей вчать, що потрібно бути захисниками росії. Приміром, у програмі четвертого класу є такі теми: «Великі правителі Російської імперії», «Донбас – серце Росії». Українські діти не лише постійно беруть участь у військово-патріотичних заходах за місцем проживання, а й регулярно виїжджають до росії для участі в них.

Примусове переселення дітей. За даними ООН, станом на 20 квітня 121 тисячу українських дітей вивезли в росію. Більшість депортовані з батьками, чимало з них перебувають у фільтраційних таборах. Наприклад, за повідомленням радника мера Маріуполя, 18 квітня по лінії Мангуш-Нікольске-Ялта утримують не менш ніж 20 тисяч осіб. Російські чиновники організують там примусове вивчення російської мови.

Повідомляється також про плани всиновлення незаконно вивезених українських дітей. У російських ЗМІ демонструють, як 23 квітня передали 27 дітей у російські родини. На пероні діти зустрічають тимчасових опікунів, яких вони ніколи не бачили! Серед них – ті, кому понад 10 років і ті, які за законом України мають право вирішувати, чи бажають вони йти до конкретної родини. Також у будь-якому законодавстві цивілізованих країн процедура всиновлення передбачає знайомство з дитиною та встановлення контакту. Тож відбувається порушення будь-яких норм: переляканих дітей на пероні незнайомці розбирають за прізвищами. Вони чітко говорять, що планують забрати їх до родин зовсім не тимчасово.

Злочинне всиновлення дітей незнайом-

цями. Термін тимчасової опіки – лише півроку. До завершення цього терміну уряд росії планує внести зміни до законодавства, щоб ці та інші українські діти були всиновлені, попри відсутність російського громадянства. Жахливо, що планують вивозити з України навіть тих дітей, доля батьків яких не відома. Взяти українських дітей пропонують і тим росіянам, які раніше взагалі не планували всиновлення, їх спонукала соціальна реклама. Тож невідомо, як взагалі вони поводитимуться з дітьми. Майбутніх усиновлювачів готують «працювати з агресією до них» українських дітей, яку пояснюють не ненавистю до тих, хто вбив їхніх батьків, не спротивом примусовому вивезенню, а психічними порушеннями внаслідок побачених бойових дій.

Депортація дітей порушує Конвенцію ООН про права дитини. Відповідно до українського законодавства будь-які усиновлення мають відбуватися лише за погодженням з офіційними органами України. В МЗС України вважають, що такі дії мають кваліфікуватися як злочин – викрадення. Аналітичний центр Cedos зібрав і зафіксував свідчення про освіту на територіях, які опинились під тимчасовою окупацією російських військ.

У результаті повномасштабного вторгнення російських військ на територію України в окупації опинилася низка українських населених пунктів (зокрема у Луганській, Донецькій, Херсонській, Запорізькій, Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській областях). Деякі з цих територій були деокуповані на початку квітня 2022 р.

У матеріалі Аналітичного центру CEDOS зафіксовано основні свідчення про освіту на окупованих територіях на основі особистих контактів, повідомлень у офіційних джерелах, медіа, соціальних мережах. Матеріал складається з кількох частин: огляд питань організації навчання й умов праці освітян на територіях, окупованих у результаті повномасштабного вторгнення росії у 2022 р.; повідомлення про освіту дітей, депортованих на територію росії; короткий огляд ситуації в освіті на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської областей та Криму після 2014 р., а також фотографії українських закладів освіти, у яких перебували російські окупанти.

Умови роботи освітян. Освітняки на оку-

пованих територіях перебувають під значним тиском і мають загрози через свою професійну діяльність. Офіційна позиція МОН України з цього питання така. З тими педагогами, які не мають змоги продовжувати професійну діяльність (зокрема через перебування під окупацією, брак технічних можливостей для роботи), зберігається робоче місце та заробітна плата – їм зарховується простій та оплачується як мінімум 2/3 від зарплати чи більше. Запевнення щодо збереження зарплати за освітянами на окупованих територіях висловило, зокрема, керівництво Запорізької області.

МОН України категорично не допускає співпрацю працівників закладів освіти з окупаційною владою. У Кримінальному кодексі України після ухвалення закону про відповідальність за колабораціонізм з'явилася норма щодо встановлення покарання (виправні роботи до двох років, арешт до шести місяців, позбавлення волі до трьох років з позбавленням права займатися в майбутньому педагогічною діяльністю) за пропаганду у закладах освіти з метою сприяння російській армії та за дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Водночас окупаційна влада чинить тиск на педагогів і керівників закладів освіти, аби ті відновлювали роботу й переходили на навчання російською мовою і за російськими стандартами та підручниками. Відомо чимало фактів примусової перекваліфікації освітян, яких депортували на територію Криму та росії, щоб у майбутньому вони викладали російською. Також надходить інформація про погрози освітянам та їхнім родинам у разі відмови від співпраці з колаборантами. Так, в одній з окупованих громад Запорізької області начальниця відділу освіти погодилася на співпрацю з окупантами та з 2 травня примушувала вчителів відновити навчання за російськими програмами. Водночас частина освітян звільнилися з роботи, щоб уникнути співпраці з окупантами. Однак керівниця відділу освіти вдається до шантажу та погроз, мовляв, якщо самостійно не погодяться, то їх «відвезуть до комендатури» (що може становити небезпеку для життя).

Депортація дітей до росії. За даними ООН, отриманими від уряду росії, станом на 20 квітня 563 266 громадян України були

переміщені до росії. Близько 121 тисячі з них – це діти. Більшість вивезено примусово, тобто депортовано, з окупованих територій України. Багато людей, серед яких і діти, перебувають у фільтраційних таборах, організованих окупантами.

Росія має намір запровадити для депортованих примусове вивчення російської мови. Голова комітету з науки, освіти та культури Ради федерації росії Лілія Гумєрова вважає проблемою те, що депортовані українські діти не знають «достатньою мірою» російську мову, через що вони не зможуть засвоїти російську освітню програму. За її словами, планується організувати для таких дітей мовні курси влітку. Про добровільність їхнього відвідування не йшлося.

30 травня В. Путін підписав указ про спрощений порядок набуття російського громадянства дітьми-сиротами з України. МЗС України назвало указ В. Путіна про спрощення прийняття в російське громадянство дітей-сиріт з України спробою Кремля легалізувати незаконне переміщення в РФ українських дітей з тимчасово окупованих територій України. 19 червня Верховна Рада звернулася до ООН щодо неприпустимості викрадення та примусового вивезення до росії, інших країн або на окуповані території українських дітей та передання їх у сім'ї російських громадян.

Ситуація на окупованих з 2014 р. територіях Донецької та Луганської областей і Криму. Після анексії Республіки Крим і Севастополя та російської окупації частини Донецької та Луганської областей там відбулася зміна освітньої системи.

На окупованій території Донецької області навчання за українськими навчальними програмами проводилося до кінця 2014 р. У 2015 р. заклади освіти було переведено на російські програми та підручники. Навчання майже повністю було переведено на російську мову. За результатами дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях», вивчення української мови та літератури на тимчасово окупованій території зводилося до мінімуму, хоча формально існувало у шкільних програмах. Замість «Історії України» у школах було запроваджено «Історію Вітчизни», що базується на історії російської

імперії та історії Донбасу. У 2021 р. закінчили навчання 9270 (Донецька область) та 5105 (Луганська область) осіб.

На окупованих територіях Донецької та Луганської областей продовжують діяти деякі університети, дипломи яких не визнавалися у світі, тому частина абітурієнтів вступали в російські університети. У 2021 р. росія почала визнавати дипломи, видані в так званій «ДНР».

В окупованому Криму вже у 2014 р. система освіти мала перейти на російські стандарти. З освітніх програм було вилучено вивчення української літератури та історії України. Крім цього, було здійснено перехід з 12-бальної системи оцінювання на 5-бальну. Українські підручники були вилучені з використання, а замість них впроваджувалися російські підручники. Замість історії України на території анексованого півострова вивчають історію росії за єдиними затвердженими у росії підручниками. У 2021 р. у Криму закінчили школу 10,5 тис. учнів.

Освіта внутрішньо переселених дітей, молоді, дорослого населення. Питання організації навчання у новому 2022/2023 навчальному році. Міністр освіти та науки Сергій Шкарлет 18 серпня 2022 р. повідомив: «Для забезпечення всіх учасників освітнього процесу під час правового режиму воєнного стану МОН 25 лютого 2022 року рекомендувало в усіх закладах освіти оголосити канікули щонайменше на два тижні. ...Бойові дії в окремих регіонах продовжуються, і наше головне завдання – зберегти життя кожного громадянина нашої держави. Водночас ми відстежуємо і бачимо, що є регіони, в яких ситуація більш спокійна, і вони можуть продовжити освітню діяльність».

У зв'язку з тим, що в частині регіонів України зберігається реальна загроза для життя та здоров'я мирних мешканців, а в більшості регіонів по кілька разів на день оголошується повітряна тривога, після завершення канікул рекомендовано організувати роботу закладів освіти з урахуванням конкретної ситуації:

- тимчасове призупинення освітнього процесу (виконання працівниками закладів освіти заходів та завдань, що визначені військово-цивільною адміністрацією);
- організація освітнього процесу за дис-

танційною формою навчання (за погодженням з військово-цивільною адміністрацією).

Для учнів закладів загальної середньої освіти з числа тимчасово внутрішньо переміщених осіб (ВПО) (особи, які внаслідок агресії РФ евакуйовані з місця постійного проживання) навчання також може бути організовано за заявою одного з батьків за індивідуальною формою: екстернатною, сімейною (домашньою). Учні з числа внутрішньо переміщених осіб можуть тимчасово відвідувати (за заявою одного з батьків) заклади загальної середньої освіти за місцем тимчасового перебування.

Рекомендовано також у різних варіантах використовувати наявні електронні ресурси, зокрема: Всеукраїнську школу онлайн, регіональні платформи, ресурси закладів освіти, у тому числі приватної форми власності, про які раніше інформувало Міністерство освіти і науки України. З цією метою місцеві органи управління освітою зобов'язані поширювати цю інформацію та допомагати в забезпеченні підключення до дистанційної форми навчання здобувачам освіти, у тому числі з числа внутрішньо переміщених осіб. Особливу увагу необхідно приділяти дітям з особливими освітніми потребами. Запропоновано розглянути питання щодо можливості надання таких послуг дистанційно, у тому числі для внутрішньо переміщених осіб.

З урахуванням досвіду роботи спеціальних закладів освіти для дітей з особливими освітніми потребами для реалізації індивідуального навчального плану, надання порад батькам та перевірки виконаних завдань педагогам (вчителям, спеціальним педагогам (вчителям-дефектологам, вчителям-логопедам) рекомендовано використовувати такі засоби комунікації:

- розміщення завдань та методичних рекомендацій на сайті закладу;
- створення груп із батьками, учнями у соціальних мережах (Viber, Telegram, WhatsApp тощо);
- використання електронних платформ (ZOOM, Google Classroom тощо);
- проведення скайп-конференцій;
- спілкування в телефонному режимі;
- листування через електронну пошту тощо.

МОН України особливо наголошує на

необхідності психологічної підтримки дітей. Низку відповідних матеріалів, що постійно поповнюється, розміщено на сайті Міністерства, чимало ресурсів пропонується громадськими організаціями в мережі Інтернет. У квітні 2022 р. МОН України направило керівникам департаментів (управління) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій, закладам освіти методичні рекомендації «перша психологічна допомога. Алгоритм дій». Зокрема, психологи і педагоги – автори цих та інших рекомендацій, що допоможуть у найскладніший час та будуть необхідні у післявоєнний період.

У закладах профтехосвіти: теоретичну частину освітньої програми після завершення канікул рекомендовано організувати з використанням технологій дистанційного навчання, що не передбачає відвідування закладів освіти її здобувачами та педагогічними працівниками.

Для проведення практичної частини (виробничого навчання та виробничої практики) задіяти навчальні майстерні, лабораторії, полігони, а також робочі місця на підприємствах для проходження практики. У разі, якщо виробничу практику здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти неможливо організувати у звичайному режимі, необхідно створити умови для її проходження з використанням технологій дистанційного навчання.

Практичну частину підготовки, яку неможливо виконати, перенести на період після закінчення воєнного стану. Для учнів першого-другого курсу можливе перенесення годин теоретичного та практичного навчання на наступний навчальний рік.

Коледжам та університетам після завершення канікул також рекомендовано здійснювати освітній процес з урахуванням безпекової ситуації в регіонах, де ситуація дозволяє розпочати освітній процес у дистанційному чи змішаному форматі.

Поряд із цим рекомендовано забезпечувати особливі умови навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають в лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони, займаються волонтерською діяльністю, і внести зміни до затвердженого графіка освітнього процесу з урахуванням

поточних змін.

У зв'язку із введенням воєнного стану МОН України рекомендувало тимчасово призупинити освітній процес у закладах дошкільної, загальної середньої і професійної (професійно-технічної) освіти й оголосити канікули щонайменше на два тижні. Наголосимо, що під час оголошених канікул оплата праці працівників закладів освіти має здійснюватися відповідно до норм чинного законодавства.

Освітній омбудсмен С.Горбачов опублікував рекомендації щодо того, як дітям-переселенцям продовжити навчання у закладах освіти (Освітній омбудсмен України, 2022). Зокрема він привернув увагу до того, що кожна дитина, яка вимушена була залишити дім та евакуюватися в інші регіони України, має право здобувати загальну середню освіту за формою, яка для неї є найбільш безпечною.

У роз'ясненні освітнього омбудсмена наголошується, що існує кілька способів того, як дитина-переселенець може продовжити навчання:

- вона має можливість здобувати освіту за дистанційною формою в закладі освіти, в якому навчалася раніше. Навіть якщо заклад освіти було зруйновано – він може організовувати дистанційне навчання для всіх здобувачів;

- якщо в закладі освіти, у якому навчалася дитина, не організовано дистанційне навчання, вона може продовжити навчання в іншому закладі – за її новим місцем перебування.

Для цього один із батьків, опікунів чи інших законних представників, родичів повинен подати до закладу освіти відповідну заяву про зарахування (її скановану копію чи фотокопію). Заява подається будь-яким способом: особисто або електронною поштою, через месенджер або іншим зручним способом для заявника. Якщо у законних представників є свідоцтво про народження дитини чи свідоцтво її навчальних досягнень – бажано додати до заяви скановані копії чи фотокопії цих документів.

Для прийняття управлінських рішень з метою кращої організації освітнього процесу для дітей-переселенців, для держави дуже важливо володіти статистичними даними, скільки здобувачів освіти продовжили навчання, де вони перебувають, з яких

причин не продовжили навчання. Тому важливо, щоб місцеві органи освіти об'єднали територіальних громад вели окремий облік та формували реєстр здобувачів освіти за місцем їх перебування (навчання). У цих реєстрах мають бути такі дані: прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дату народження, місце проживання (перебування), місце навчання (заклад освіти), попереднє місце проживання (перебування), попереднє місце навчання (заклад освіти), форму здобуття освіти, належність дитини до категорії осіб з особливими освітніми потребами. Докладніше про організацію освітнього процесу – у відповідному наказі МОН України від 28 березня 2022 року №274 – «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні».

Українська освіта біженців за кордоном. Військовий стан в Україні з 24 лютого 2022 р. спричинив динамічне зростання кількості українських біженців та мігрантів до країн Європейського Союзу. Особливої актуальності набуло завдання здобуття освіти на батьківщині, що є можливим лише за умови використання онлайн-інструментів для дистанційного навчання.

Ключовим гаслом у країнах ЄС є інклюзія для всіх верств населення, враховуючи вільний та відкритий доступ до освітніх послуг. Інклюзія для всіх означає адаптацію та трансформацію освітньої політики країни знаходження до потреб різноманітного суспільства з урахуванням специфічних проблем і потреб різних груп населення й особливо українських біженців. Дії, спрямовані на допомогу біженцям та мігрантам в інтеграції, не повинні здійснюватися за рахунок заходів, спрямованих на користь іншим уразливим або знедоленим групам населення чи національним меншинам. Навпаки, вони сприяють тому, щоб політика країни та освітні послуги ставали ще більш інклюзивними в цілому.

Головною структурою, що займається питаннями біженців у світі є Управління Верховного комісара ООН, Агентство ООН у справах біженців, – це глобальна організація, яка присвячує свою діяльність порятунку життів, захисту прав та побудові кращого майбутнього для біженців, вимушено переміщених громад та осіб без громадянс-

тва. Управління Верховного комісара ООН координує міжнародні зусилля, спрямовані на захист людей, змушених залишати свої оселі через конфлікт або переслідування; надає таким особам життєво необхідну допомогу: житло, продукти харчування, воду, а також захищає їхні фундаментальні права (UNHCR Україна, nd).

Серед багатьох питань, пов'язаних з підтримкою біженців, освіта була, є і надалі залишається одним з пріоритетних завдань. Доступ до освітніх послуг біженців потребує забезпечення умов, необхідних у країні перебування та врахування особистого ставлення до подолання бар'єрів і викликів на шляху отримання освіти. Одним з негативних чинників є те, що частина біженців мають недостатньо або зовсім не мають досвіду онлайн-навчання. Якщо майже всі вони і мають мобільні пристрої, то не знають і не вміють їх використовувати в освітніх цілях.

У країнах Європейського Союзу було створено електронну платформу EPALe (European Commission, ndb) та запущено новий реєстр освітніх та навчальних кадрів Erasmus+ для підтримки українських біженців організаціями, що надають допомогу у здобутті освіти українським біженцям, які рятуються від російської агресії. Реєстр охоплює освіту дорослих, професійно-технічну освіту та підготовку кадрів, а також загальну освіту на дошкільному, початковому та середньому рівнях (включаючи дошкільну освіту та опіку). Реєстр пропонує викладачам, тренерам та іншим працівникам освіти та експертам, які готові провести час за кордоном в освітніх та навчальних організаціях, що працюють з українськими біженцями та шукають осіб з відповідними навичками для їх підтримки, зареєструвати свій профіль. За цим профілем освітні та навчальні організації можуть шукати фахівців, які їм потрібні (European Commission, 2022) (рис.1).

Європейська Комісія пропонує низку заходів, спрямованих на реалізацію цих ініціатив:

- фінансує шкільну, професійну освіту і навчання, а також дошкільну освіту та догляд за дітьми через фонди згуртованості ЄС, програму Erasmus+ і Європейський корпус солідарності;

- створює групи освітньої солідарності

ЄС для України для визначення потреб українських дітей і підтримки держав-членів, які їх приймають, навчання на рівних умовах і допомоги в обґрунтуванні освітньої політики;

- надає доступ до навчальних матеріалів українською мовою і пропонує онлайн-ресурси і курси для вчителів через School Education Gateway (Шкільний освітній шлюз);

- підтримує вчителів біженців шляхом доступу до програм ЄС та обмінів у спільноті eTwinning.

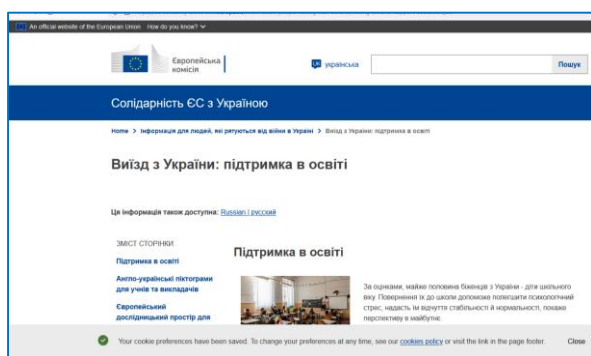


Рис. 1. Скріншот сторінки Європейської Комісії «Візит з України: підтримка в освіті» (Європейська Комісія, nd).

Європейський дослідницький простір для України – це «єдине вікно» для інформаційних і допоміжних послуг дослідникам в Україні та дослідникам, які виїжджають з України. Портал об'єднує ініціативи на рівні ЄС, за певною країною, а також від неурядових груп. Його мета – допомогти постраждалим дослідникам знайти житло і роботу, сприяти визнанню їхніх дипломів, а також пропонує інші послуги (Рис. 2.). Портал почав працювати в наявній мережі EURAXESS, що підтримує дослідників. Він об'єднує понад 600 центрів і 43 національні портали в країнах-членах ЄС і країнах, асоційованих з програмою «Горизонт Європа».

Інші ініціативи ЄС спрямовані на забезпечення доступу до програми Science4-Refugees («Наука для біженців») у рамках ініціативи EURAXESS, яка надає біженцям можливість стажування, роботи на неповний і повний робочий день, а також доступ до Європейської дослідницької спільноти і програми MSCA – «Дослідники, які зазнають ризику».

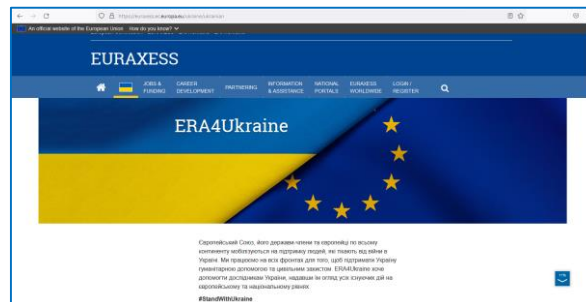


Рис. 2. Скріншот сторінки Європейського дослідницького простору для України (European Commission, nda)

Багатьом біженцям не вистачає цифрових навичок для пошуку та використання освітніх інструментів і ресурсів, а багато з них мають обмежений доступ до комп'ютерів чи мобільних пристроїв. Обмежений доступ до Інтернету також може бути перешкодою, оскільки більшість людей користуються платними мобільними підписками та мають доступ лише при підключенні до безкоштовного бездротового з'єднання. Багато ресурсів передбачають володіння базовим рівнем англійської мови, адже бракує варіантів перекладу на найпоширеніші мови біженців. За результатами останніх досліджень (Witthaus, 2019), біженці висловлюють бажання здобувати освіту за підтримки фасилітаторів, що допомагають їм інтегруватись до освітніх процесів університетів інших країн. Крім того, спостерігається потреба підтримки місцевих громадських організацій та освітніх установ, бібліотек, навчальних спільнот (очно та онлайн), що в цілому позитивно впливає на завершення навчання (Witthaus, 2019).

Приплив біженців до країн Європи за останні роки зумовив широкий спектр освітніх ініціатив щодо допомоги у забезпеченні зв'язку зі своєю батьківщиною та отримання доступу до офіційної освіти та роботи. Онлайн-освіта у формі мобільних додатків, відкритих освітніх ресурсів та відкритих онлайн-курсів, таких як MOOCs (Massive Open Online Courses) відкриває гнучкі можливості навчання різних категорій українських біженців. Це особливо актуально для пошуку притулку, котрий іноді може тривати до двох років, під час якого доступ до формальної освіти зазвичай утруднений.

В останні роки запропоновано багато інноваційних проєктів та ініціатив як реакція на приплив біженців до Європи. Для прикладу схарактеризуємо наступні ініціативи:

Kiron Open Higher Education — громадська організація (Німеччина), що пропонує навчальні курси на базі MOOC для біженців та шукачів притулку з можливістю отримати визнання кредитів в університеті-партнері, що уможливорює відкриття шляху до університету. Вони пропонують гнучку комбінацію онлайн-самонавчання та онлайн-співробітництва. Такий підхід став досить затребуваним для біженців з академічним досвідом і хорошими належними навичками самостійного навчання (рис. 3, 4).

Університет для біженців, створений Італійським міжнародним телекомунікаційним університетом UNINETT UNO, надає стипендії біженцям для навчання за онлайн-програмами. Подібні пропозиції доступні в кількох інших європейських університетах;

MOONLITE – поточний проєкт Erasmus+, що вивчає використання MOOC та іншої відкритої онлайн-освіти та визначає можливості та перешкоди у визнанні навчання на основі MOOC для студентів-біженців.



Рис. 3. Скріншот сторінки Відкритого університету Kiron Campus (nd)

Країни ЄС також здійснюють широкомасштабні дослідження щодо потреб в онлайн-ресурсах, необхідних для здобуття освіти біженцями. Наголосимо також на цінності досліджень Moocs inclusion, присвяченого вивченню стану ресурсів MOOC та безкоштовного цифрового навчання для інтегрування мігрантів і біженців у країни ЄС, здійснене Генеральним директором

Європейського дослідницького центру (DG JRC).

Водночас варто виокремити мапу інтегрування біженців, розроблену громадською організацією Європейською асоціацією університетів (EUA). Вона охоплює інтерактивний перелік університетів, що пропонують конкретні підходи до розв'язання проблем біженців. Університети, включені до цієї мапи, можуть заповнити онлайн-опитувальник з деталями своїх ініціатив, що відображається позначкою на інтерактивній мапі. Сьогодні на мапі представлено 350 освітніх установ з 32 країн ЄС (EUA,nd) (рис.4).

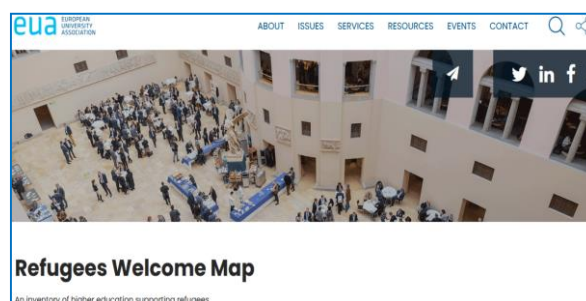


Рис.4. Інтерактивна мапа онлайн-можливостей отримання навчання в університетах країн ЄС (Європейська асоціація університетів) (EUA,nd)

Безумовно, що освітні онлайн-ресурси мають сприяти біженцям у здобутті освіти. Водночас зазначимо, що варто поєднувати онлайн-можливості з підтримкою місцевих громад і закладів освіти країни перебування. Адже основним пріоритетом для більшості біженців є створення безпечної соціальної мережі у новій освітній спільноті, а онлайн-навчання може сприяти інтегруванню до освітньої та суспільної життєдіяльності.

Можливості здобуття освіти українськими біженцями у Республіці Польща. За даними ЮНЕСКО та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців у Польщу прибуло близько 2 490 000 біженців, з яких 160 000 – навчаються у польських школах, а ще 700 000 потребують навчання (UNESCO, 2022).

12 березня 2022 р. президент Польщі Анджей Дуда підписав новий законодавчий акт, що регулює статус та надання допомоги українським біженцям в Польщі. Відповідно до чинного законодавства було встановлено легальне перебування в цій країні

впродовж 18 місяців з польським державним реєстраційним номером (PESEL), а також передбачено повний доступ до ринка праці та медичної допомоги, одноразову фінансову допомогу в розмірі 300 злотих для біженців, підтримку домогосподарств, які приймають біженців (40 злотих на день протягом максимум 60 днів), доступ до багатьох соціальних пільг, доступних громадянам Польщі.

Польський уряд у 2022 р. уряд виділив додаткові кошти з державного бюджету на навчання українських школярів шляхом збільшення дотацій органам місцевого самоврядування, зокрема було виділено понад 180 млн польських злотих на навчання українських дітей-біженців. Ці кошти дозволять школам запропонувати учням близько 3 млн додаткових годин занять. Організовано також додаткові підготовчі заняття для українських учнів 1–8-х класів.

Міністерство національної освіти Польщі підготувало інформацію польською та українською мовами для батьків дітей, які приїжджають з України: як записати дитину до школи та які права мають їхні діти. Було створено лінію довіри для польських громадян, які навчаються в Україні, та для українців, які приїжджають до Польщі та розроблено інформаційні листівки для студентів та науковців.

30 березня 2022 р. національної освіти Польщі оголосило про створення спеціального чат-бота в рамках #SzkołaDlaWas, що дозволяє україномовним біженцям отримувати актуальну інформацію українською мовою про систему освіти, доступні варіанти навчання та процедури подання документів.

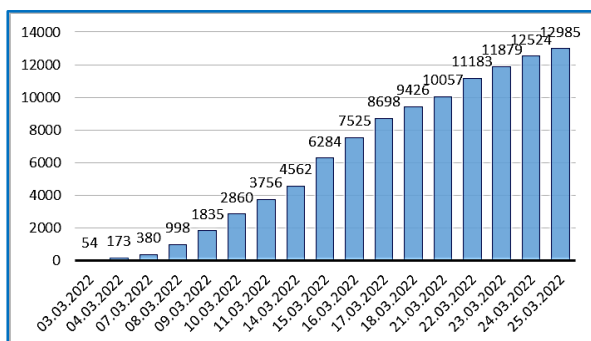


Рис. 5. Статистичні дані кількості дітей з України, які відвідують школи та дитячі садки м. Варшава

Наведемо один з багатьох прикладів підтримки освіти українських біженців у Польщі. За даними управління освіти м. Варшава, з початку війни столиця прийняла до своїх дитячих садків, початкових і середніх шкіл понад 18 000 дітей і підлітків з України (Рис.5).

Управління освіти м. Варшава постійно розміщує інформацію щодо можливостей здобуття та продовження навчання українських, зокрема – дистанційного навчання в українській системі освіти (Рис. 6, 7).

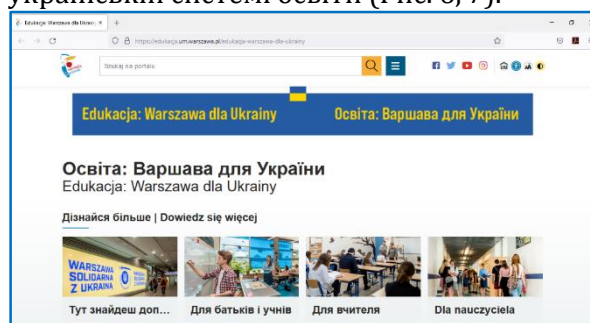


Рис. 6. Скріншот сторінки Управління освіти міста Варшава

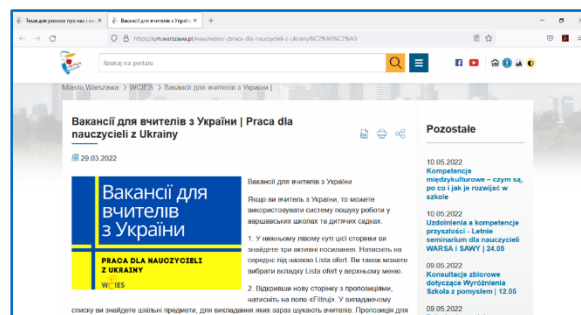


Рис. 7 Скріншот веб-сайту Управління освіти міста Варшава

Для батьків та учнів на цій сторінці можна знайти:

- поради щодо зарахування дітей та підлітків до закладів освіти Варшави;
- посібник для ознайомлення українських біженців з польською системою освіти;
- офіційний список українських онлайн-шкіл і платформ, де можна продовжити навчання дистанційно;
- поради щодо надання психологічної допомоги дітям і підліткам та підтримки їх після пережитої психологічної травми;
- функціонування освітнього процесу у спеціальних школах Варшави;
- діяльність Української суботньої школи у Варшаві.

Для українських та польських вчителів тут розміщено:

- навчальні матеріали та рекомендації щодо підтримки дітей та підлітків у кризових ситуаціях, допомоги після психологічних травм, подолання стресу;
- банк пропозицій щодо роботи для вчителів з України.

Разом із Польським центром міжнародної допомоги започатковано також проєкт «Готівка за роботу». Завдяки йому до кінця червня в комунальних школах і дитсадках працює 200 українських вчителів, які приїхали під час війни. Вони працюють помічниками вчителів та допомагають українським дітям інтегруватися в польські заклади освіти. Витрати на працевлаштування українських вчителів на цьому етапі проєкту здійснюють американські донори з організації CARE (nd).



Рис. 8 Скріншот сторінки польсько-український посібника «Познайтеся та побудуйте стосунки» (2022)

Союз польських митрополій у співпраці з Управлінням освіти міста Варшава та з ініціативи Фундації «Я люблю Польщу» підготували польсько-український посібник «Познайтеся та побудуйте стосунки», що постійно доповнюється новими темами. Він призначений для родин, які приймають у себе біженців або організують вільний час для українських дітей. Підручник можуть використовувати вчителі як додаткове джерело інформації, що дозволяє дітям вивчати мову та отримувати цікаві відомості про Польщу й Україну (Рис. 8).

13 квітня 2022 р. у Палаці молоді Варшави відбулось відкриття Центру дистанційного навчання українських дітей. Кім-

нати обладнані ноутбуками з українською клавіатурою, всі мають навушники, тут є швидкісний інтернет. Діти мають можливість щодня з 9.00 до 13.30 навчатись дистанційно в своїх школах, або приєднавшись до онлайн-шкіл, що надали відкритий доступ для навчання під час війни. Такі пункти планують відкрити в різних районах Варшави, там діти зможуть не тільки навчатись дистанційно, а й вивчати польську та англійську мови, отримати консультації психолога та ін.

Центр освіти і розвитку дітей та молоді з України у Варшаві (Otwarcie Centrum Edukacji i Rozwoju dla uchodźców, 2022) було відкрито 15 червня 2022 р. Відкриття Центру стало можливим завдяки співпраці Alior Bank із столицею Варшави та ЮНІСЕФ (UNICEF Polska). Приміщення центру адаптовано для дистанційного та стаціонарного навчання учнів на 120 робочих місць, оснащених комп'ютерами. Заклад здійснює освітню та професійну підтримку дітям та матерям з України, для яких проводяться психологічні консультації, організовані і проводяться уроками польської мови (Centrum Edukacji i Rozwoju, nd).



Рис. 9 Творчі заняття з дітьми у Центрі освіти і розвитку м. Варшава

В центрі для українських дітей та їхніх сімей безкоштовно надаються такі послуги: психологічна допомога, вивчення польської та англійської мови, гуртки для дітей молодшого і старшого шкільного віку, анімації для дітей та підлітків. Тут також працює освітній інформаційний пункт, де можна достати необхідну інформацію про освіту у Варшаві, комп'ютерні зали з швидкісним доступом до інтернету, кіно-театральні, музичні, художні та конструкторські студії для дітей різного віку (Рис. 9, 10).



Рис. 10 Урок польської мови у Центрі освіти і розвитку м. Варшава

Організація освіти для українських біженців у Нідерландах під час російської війни.

З перших днів масштабного вторгнення РФ в Україну європейська спільнота відкрила свої двері для українців, які вимушено залишили свої домівки і потребували протекції від російської агресії. ЄС видав оперативні вказівки щодо імплементації Рішення Ради ЄС 2022/382, що встановлює наявність масового припливу переміщених осіб з України (стаття 5 Директиви 2001/55/ЄС) та має наслідком запровадження тимчасового захисту (2022/C 126 I/01). Таким чином, держави-члени ЄС надають доступ до своєї системи освіти особам віком до 18 років, які користуються статусом тимчасового захисту, на тих умовах, що й їхні громадяни та громадяни ЄС.

У Нідерландах сьогодні діє потужна система підтримки українських біженців – дітей та їхніх батьків, які вимушені були залишити свої домівки. Українські освітяни, урядові і громадські організації України і Нідерландів, українська діаспора та приватні особи цієї країни надають підтримку та спрямовують свої зусилля для того, щоб надати можливість дітям з України продовжити навчання.

За даними Укрінформ (nd) Королівство Нідерланди, що посилається на NOS (nd), надало притулок близько 60 тис. українських біженців, які є офіційно зареєстрованими (статистика на кінець травня 2022 р.). Громадяни України можуть отримати тимчасовий захист у Нідерландах згідно з Директивою Європейського Союзу

про тимчасовий захист. Платформа <https://www.refugeehelp.nl> пропонує оперативну інформацію та пропозиції влади, неурядових організацій, компаній і приватних осіб.

Освітня спільнота Нідерландів з розумінням ставиться до труднощів, з якими стикаються учні та студенти-біженці. Потужну підтримку надає Університетський фонд біженців UAF (Universitair Asiel Fonds, nd), що був заснований 1948 році, коли було жорстко придушене студентське повстання в Празі. Фонд сприяє створенню необхідних умов учням і студентам-біженцям для продовження навчання. У співпраці з навчальними закладами викладачами та вчителями розроблено траєкторії навчання для студентів та учнів для переходу на нідерландську систему освіти та надано відповідні рекомендації, що реалізується у формі навчальних курсів, наставницьких програм, інформації щодо фінансової підтримки та навчальних ресурсів. Разом з навчальними закладами Нідерландів фонд також здійснює:

- керівництво та фінансову підтримку учнів і студентів – біженців;
- визначення та спрямування траєкторій навчання;
- проведення тренінгів для студентів та викладачів.

Діти, які щойно прибули до Нідерландів і не володіють голландською мовою, можуть відвідувати школи з метою вивчення голландської мови.



Рис. 11. Скріншот сторінки Університетського фонду біженців UAF

Навчальні заклади Нідерландів мають певні особливості з урахуванням віку дітей. Для дітей віком до 12 років створено покращені умови включення в освітній процес. Навчання здійснюється у спеціальних школах або у звичайних початкових школах зі

спеціальними класами. На веб-сайті організації LOWAN (nd) можна знайти огляд шкіл, які пропонують такі можливості. Батьки можуть зареєструвати своїх дітей у цих закладах освіти. Для дітей віком від 12 до 18 років створюються міжнародні проміжні (адаптаційні) класи у звичайних загально-освітніх школах, в які батьки можуть зареєструвати своїх дітей.

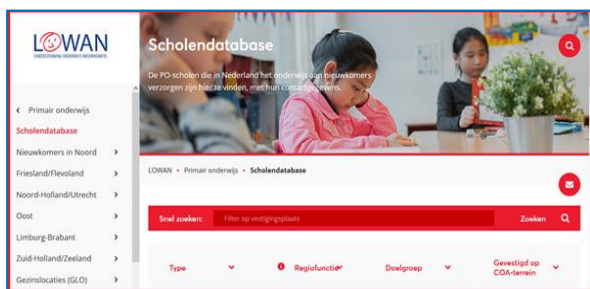


Рис. 12. Скріншот сторінки організації LOWAN (nd)

На урядовому порталі Нідерландів (Rijksoverheid, nd) міститься детальна інформація про можливості біженців з України щодо здобуття освіти. Для доступу біженців до освітніх послуг підготовлено «Навчальний посібник для дітей та молоді з України» (Рис.13).



Рис.13. Інформаційна сторінка та посібник для біженців з України на Урядовому порталі Нідерландів (Rijksoverheid, nd)

Керівникам шкіл, радам та муніципалітетам Нідерландів запропоновано інструменти для здобуття освіти, розміщення пе-

дагогічного персоналу, фінансування та нагляду з метою створення необхідних умов для продовження навчання дітей та молоді з України. Розроблено також детальні кроки створення тимчасових навчальних закладів.

Серед прикладів – School To Go – освітній проект, що реалізовується українськими волонтерами за підтримки компанії Soficreo (Рис. 14). Створення школи для дітей з України в рамках цього проекту є оперативною реакцією на початок російської війни проти України. Як вважають автори та учасники проекту, головна місія школи – це навички, розуміння, творчість та мудрість. Саме у школі будуються взаємовідносини, що допомагають дітям зростати та вчитися мислити. Команда викладачів та психологів забезпечує професійну підготовку та психологічну підтримку учнів, незалежно від того, де вони перебувають та куди планують їхати. Метою SchoolToGo є те, щоб кожна українська дитина за допомогою платформи потрапила до класу з україномовними вчителями та однокласниками й не відчувала себе самотньою. Педагогічні працівники намагаються так організувати дидактичний процес, щоб українські учні оволодівали знаннями на одному рівні з їхніми однолітками в інших країнах.

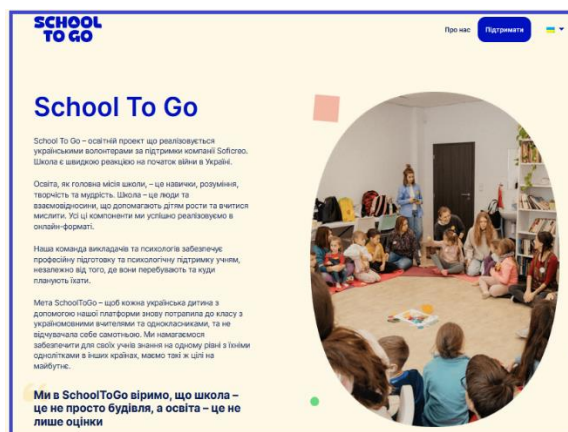


Рис. 14. Скріншот сторінки освітнього проекту School To Go

Завдяки співпраці Міністерства освіти, науки і культури Нідерландів та Міністерства освіти і науки України українські та нідерландські освітяни на сайті <https://www.refugeehelp.nl> українські діти та їхні батьки можуть у електронній бібліотеці Інституту модернізації змісту освіти

(<https://lib.imzo.gov.ua>) знайти українські шкільні підручники у форматі PDF.

Найбільша видавнича група в Нідерландах Noordhoff, підтримуючи Україну та розуміючи, що дуже важливо допомагати учням і студентам продовжувати навчання та забезпечувати доступ до навчальних матеріалів рідною мовою та за державною програмою, створила сайт, де можна завантажити цифрові копії понад 300 безкоштовних українських книг для учнів початкової та середньої школи, рекомендованих Міністерством освіти і науки України.



Рис. 15. Скріншот сторінки «Українських навчальних матеріалів» видавничої групи в Нідерландах Noordhoff

Усі ці навчальні матеріали, підручники та книги надані українським освітнім видавництвом «Ранок», що вирішило зробити свій каталог доступним з метою надання допомоги українським дітям у продовженні навчання в інших країнах Європи, зокрема Нідерландах.

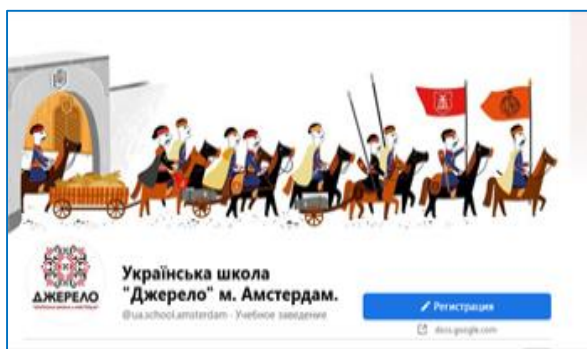


Рис. 16. Скріншот сторінки онлайн-школи для українських біженців у Нідерландах

Noordhoff – це група освітніх видавців, що об'єднали свої зусилля з Європейською асоціацією видавців освіти. Видавництво пропонує не тільки друковані навчальні матеріали, а й цифрові рішення і послуги

для всіх, хто навчається, від початкової школи до професійної освіти. «Українські навчальні матеріали на даний момент є найефективнішою допомогою українським дітям у здобутті освіти. Ми сподіваємося, що вони охоплять багато шкіл та вчителів у Нідерландах, які приймають нових учнів з України до своїх класів», – зазначив Тако Морелісс, головний виконавчий директор видавничої групи Noordhoff Infinitas Learning.

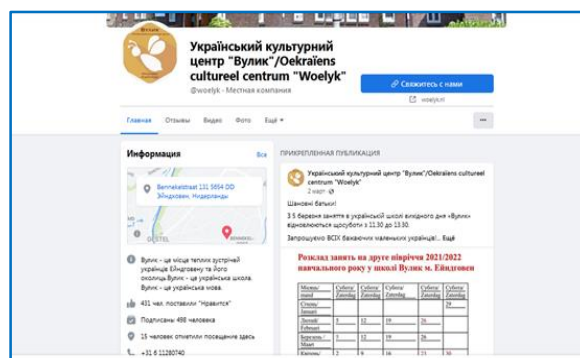


Рис. 17. Скріншот сторінки онлайн-школи для українських біженців у Нідерландах

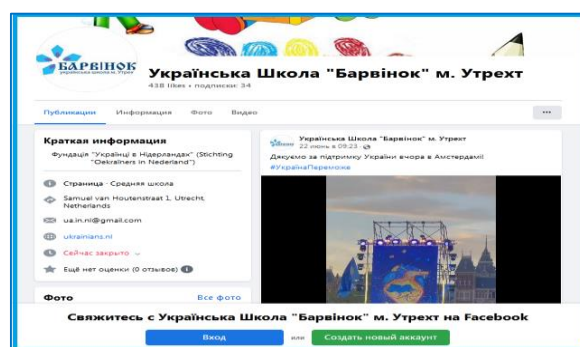


Рис. 18. Скріншот сторінки онлайн-школи для українських біженців у Нідерландах

Сьогодні у Нідерландах працюють українські школи як повного, так і вихідного дня. Серед них: Українська школа в Гаазі «Веселка»; Українська школа в Амстердамі «Джерело»; Українська школа у Роттердамі «Дзвіночок»; Українська школа в Ейндховені «Вулик»; Українська школа в Утрехті «Барвінок»; Українська школа у Гронінгені «Світлячок». Створені освітні осередки мають власні сайти та сторінки у мережі Фейсбук, що відкриті для українських дітей та їхніх батьків. У школах також діють бібліотеки, творчі та літературні гуртки. Ці освітні заклади працюють за підтримки посольства України та громадських організацій української діаспори. У місті Утрехті також

розпочала роботу Міжнародна школа Ithaka ISK на потреби дітей з України

Для того, щоб учні з України могли навчатися рідною мовою з українськими вчителями, створено окремий підрозділ. Україномовна школа налічує вісім класів, де навчаються діти від 12 до 17 років, з якими працюють викладачі з України та місцеві педагоги.

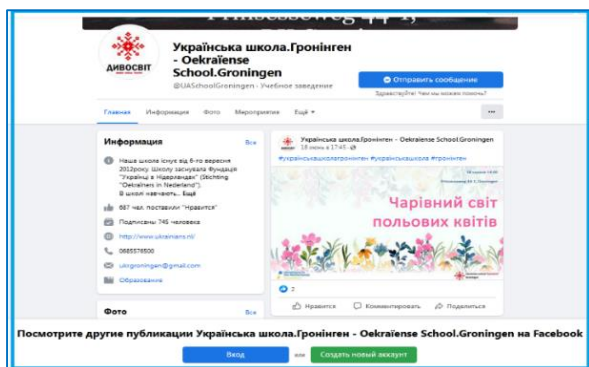


Рис.19. Скріншот сторінки онлайн-школи для українських біженців у Нідерландах

Навчальний заклад для українських дітей також відкрито в місті Дордрехт. Тут можуть навчатися 120 учнів. Серед них мешканці Київської, Житомирської, Харківської, Одеської, Миколаївської та Івано-Франківської областей. З більш детальною інформацією можна ознайомитися на сайті МОН України (2022). Уроки проводять українські вчителі. Поряд з обов'язковими шкільними предметами за програмою МОН України, діти вивчають сценічну майстерність, проектний менеджмент та основи соціального підприємництва (Волошина, 2022).

Портал Освіторія інформує, що з кожних трьох українських дітей лише одна дитина нині живе вдома. Решту через війну вивезли до іншого регіону країни чи за кордон (Мірошкіна, 2022а). За даними МОН України, в інших країнах зараз перебувають 672 тис. українських школярів. Біженцями в цьому дослідженні називають не лише тих дітей, батьки яких отримали відповідний статус, а всіх, хто через війну опинився в чужих країнах.

Найбільше таких дітей у Польщі, Німеччині, Чехії, Молдові, Угорщині, Словаччині, Румунії. Зокрема, у Польщі проживає 200 тис. українських школярів, з яких 75 тис. навчаються в місцевих школах. Загалом учні разом із батьками виїхали до 44 євро-

пейських країн, а також до США, Канади, Австралії, Японії. Утім, точної статистики щодо школярів за кордоном немає. Тож найперше, що пропонують аналітики: зібрати дані про кількість таких дітей. Статистику можна просити в урядів держав, де вони перебувають. А українські школи за кордоном можуть опитувати батьків щодо їхніх планів на наступний навчальний рік.

Проблем з доступом до середньої освіти здебільшого не виникає. У країнах Європейського Союзу школярі-біженці мають право отримати її безплатно за місцем тимчасового перебування. Є два варіанти навчання в новій країні: разом із місцевими дітьми; із дітьми-емігрантами з різних країн. Це адаптивні класи в місцевих школах або в спеціальних навчальних центрах. Учні опановують місцеву мову, знайомляться з особливостями життя в країні, місцевими традиціями, отримують психологічну підтримку. В основному учні стикаються з такими проблемами: мовний бар'єр, академічна різниця, нестача підготовлених кадрів.

Мовний бар'єр: школярі, які не знають місцевої мови, мають навчатися саме в адаптивних класах. Але не скрізь вони є. Наприклад, у Польщі підготовчі класи з вивчення польської мови більшість шкіл просто не має змоги відкрити: бракує приміщень та вчителів. У зв'язку з цим з кожних десяти українських дітей, які навчаються в Польщі, лише одна дитина потрапляє в адаптивний клас. Решта навчаються разом з польськими дітьми без знання мови. Є країни, в школах яких можна обрати англійські програми. Але якщо вони навіть добре володіють англійською мовою та успішно навчаються, незнання державної мови країни перебування може гальмувати їхнє інтегрування. Серед шляхів вирішення цієї проблеми – мовні літні табори, в яких діти мають змогу вивчати мову країни перебування. Наприклад, уряд Ірландії відкрив «літні школи» для тисяч українських школярів, щоб вдосконалити англійську мову (мовлення, читання та письмо) та допомогти їм інтегруватися. У Польщі літні школи з фізики та математики для українських учнів проводяться польською та українською мовами. Є також країни, в яких створено так звані інтеграційні/адаптаційні класи, де учні навчаються разом з дітьми з країн перебування, і яким

надається підтримка на місцевому рівні. Прикладом цього є Польща, Бельгія, Данія, Франція, Литва та Словаччина. В Італії здійснюється інтеграція дітей, які оволодівають базовими знаннями з італійської мови. Влада зауважувала, що не потрібно витрачати на це зайві ресурси, якщо учні перебувають у країні тимчасово. Справжнє залучення до шкільного життя та опанування італійської мови для українських дітей планується починати з 1 вересня для тих дітей, які залишаються в країні.

Академічна різниця зменшує шанси на майбутнє дітей, які переїхали у випускний рік. Наприклад, у Польщі 7 тис. із 75 тис. учнів з України довелося скласти іспити після завершення базової школи. На початку занять у лютому-березні учні навіть знали, що буде таке випробування. Адже в Україні випускним класом (для здобуття базової освіти) є 9-й клас, а в Польщі — на рік раніше. Такою ж проблемою є складання тестів з польської мови, яку учні мають знати так само, як і польські учні. Тому учні з України не можуть отримати високі бали. Вступна кампанія також стала випробуванням для українських випускників, хоча частина з них вступили на навчання, більшість з яких – до приватних навчальних закладів, де умови вступу для біженців були пом'якшені. Слід зазначити, що, у Польщі існує конкуренція при вступі до ліцеїв, оскільки закінчення ліцею надає перевагу до вступу до університету. Більш реальним для біженців є вступ до професійної школи, де вони можуть оволодіти спеціальністю і мають перспективу на ринку праці.

Нестача підготовлених педагогічних кадрів – проблема, до якої не були готові країни, в які виїхали українські біженці. Не всі вчителі місцевих шкіл вміють працювати з іншомовними дітьми, до того ж вони не володіють українською мовою. Тому школи опинились у ситуації, коли у класи, починаючи з 24 лютого 2022 р. було зараховано українських дітей, а спеціальних програм не було розроблено. Тому в країнах поступово розроблялися програми для підвищення кваліфікації вчителів, а також залучалися асистентами вчителів українських фахівців (педагогів та психологів). Для українських біженців також створено центри освіти на громадських засадах. Так міністерства освіти Франції, Австрії, Чехії, Данії,

Німеччини, Греції надають освітянам матеріали з докладною інформацією, як подолати мовний бар'єр, як розмовляти з дітьми про війну та як здійснювати психологічну підтримку. У Словаччині для вчителів на цю тему провели ще й вебінари та подкасти. У Польщі українцям (навіть без педагогічної освіти) пропонують працювати помічниками вчителів, щоб перекладали дітям навчальний матеріал, у цій країні підготовлено підручники для вивчення польської мови як іноземної. У Латвії українським вчителям не потрібно проходити атестацію, якщо вони працюватимуть тільки з українськими школярами. У Румунії запропоновано, щоб з українськими школярами працювали студенти педагогічних університетів і інститутів, а також вчителі пенсійного віку.

Діяльність НАПН України в умовах російської агресії

Національна академія педагогічних наук України, якій в березні цього року виповнилося 30 років здійснює винятково важливі державні функції щодо науково-методичного забезпечення розвитку освіти, прогнозування розвитку педагогічної науки, розвитку педагогічних субдисциплін, зокрема філософії освіти, компаративістики, андрагогіки, педевтології, психопедагогіки, а також військової педагогіки і психології. Безумовно, в умовах війни значення таких досліджень набуває особливої гостроти й актуальності.

Основні напрями діяльності НАПН України в умовах війни:

- науковий супровід реалізації державної політики у сфері освіти в умовах російської війни проти України і післявоєнного часу;
- здійснення практико-орієнтованих досліджень для потреб воєнного часу;
- розширення експертно-аналітичної діяльності вчених НАПН України в умовах воєнного стану;
- оперативна підготовка науково-методичних і практичних рекомендацій педагогічним працівникам закладів освіти в умовах російської агресії;
- інформування органів державної влади та управління, працівників закладів освіти та здобувачів освіти щодо діяльності в надзвичайно складних умовах руйнування і розбалансування освітньої сфери, а

також необхідності її стабілізації і післявоєнного відновлення;

- підготовка пропозицій до проектів актів законодавства України щодо відновлення і розвитку різних сфер освіти і науки у повоєнний час;

- психологічна підтримка різних категорій населення в умовах російської агресії; розширення волонтерської діяльності вчених всіх інститутів і центрів НАПН України;

- системна співпраця з МОН України, виконання програми спільних дій НАПН України і МОН України на 2021–2023 роки.

З початком повномасштабного воєнного вторгнення російської федерації на територію України та оголошенням воєнного стану, введеного і продовженого указами Президента України (від 24 лютого 2022 р. № 64, від 14 березня 2022 р. № 133, від 17 травня 2022 р. № 341, від 12 серпня 2022 р. № 573) та затверджених відповідними законами України (від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX, від 15 березня 2022 р. № 2119-IX, від 22 травня 2022 р. № 2263-IX, від 15 серпня 2022 р. № 2500-IX), Національною академією педагогічних наук України здійснено організаційні заходи з метою забезпечення функціонування наукових установ академії в умовах війни, спрямування їх діяльності на підвищення спротиву українського народу російському агресору, наближення перемоги у війні, ефективне післявоєнне відновлення України на інноваційній, високотехнологічній основі.

У перші дні війни:

- оприлюднено заяву керівництва НАПН України про категоричне засудження злочинної агресії російської федерації (НАПН України, 2022);

- підготовлено листи-звернення до міжнародної наукової спільноти про події в Україні у зв'язку з агресією РФ;

- одержано листи підтримки від міжнародних партнерів та іноземних членів академії, зокрема від: • іноземного члена НАПН України громадянина росії Ігоря Смірнова про підтримку народу України (НАПН України, 2022a); • ректора Сілезького університету Ришарда Козьолека (Польща) на адресу НАПН України про солідарність з Україною (НАПН України, 2022d); • Сенату Гданського університету щодо солідарності з Україною (НАПН України, 2022b); • академічної спільноти Польщі у зв'язку з

агресією росії проти України (НАПН України, 2022c); • іноземного члена НАПН України П'єра Лена (Франція) до президента НАПН України Василя Кременя про підтримку України (Пресслужба НАПН України, 2022a); • почесного доктора НАПН України Умберто Нуно Лопес Мендес де Олівейра (Португалія) на підтримку українських вчених, українського народу і України (Пресслужба НАПН України, 2022); • почесного доктора НАПН України пана Морітца Гунцінгера (ФРН) (НАПН України, 2022d) та ін.

24 березня 2022 р. проведено засідання Президії НАПН України, на якому розглянуто питання «Про роботу відділень та наукових установ НАПН України в умовах воєнного стану».

Висловлено безумовну підтримку керівництву держави, Президенту України Володимирі Зеленському та Збройним Силам України, їх зусиллям, спрямованим на захист суверенітету і територіальної цілісності України, вшановано пам'ять тих, хто віддав за неї життя, та засвідчено глибоке переконання у здобутті перемоги українського народу.

Засуджено військову агресію російської федерації проти України, постійне і грубе порушення принципів та норм міжнародного права щодо гарантій суверенітету і територіальної цілісності України як незалежної держави, жорстоке поводження з мирним населенням, зокрема дітьми, що призводить до численних людських жертв, та, незважаючи на складну ситуацію, висловлено непохитну віру у переможне завершення війни.

Прийнято рішення, що в умовах порушення російською федерацією загальновибраного міжнародного права вчені – громадяни цієї країни та Республіки Білорусь, які явно або мовчазно підтримали військові дії агресора, не можуть бути частиною цивілізованого академічного світу та іноземними членами, почесними докторами НАПН України, реалізовувати будь-які спільні проекти. Ураховуючи це, НАПН України звернулася із заявою українською (<https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/238/287>) та англійською (<https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/238/288>) мовами до міжнародної наукової спільноти про припинення

будь-якої співпраці з такими російськими і білоруськими вченими, науковими колективами та розірвання з ними грантових угод.

Роботу вчених НАПН України, крім виконання планових завдань, зорієнтовано на забезпечення активної участі у відсічі російській агресії, координацію діяльності працівників академії, спрямовану на розв'язання актуальних проблем наукового супроводу реалізації державної освітньої політики, розвиток фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у галузі освіти, педагогіки і психології в умовах воєнного стану і післявоєнного часу.

На засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. та на спільному засіданні президій НАН України та НАПН України 4 травня 2022 р. директором Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, членом-кор. М.М. Слюсаревським представлено науково-аналітичну доповідь «Соціальнопсихологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного вторгнення: нагальні виклики і відповіді» (<https://bit.ly/3bIsljM>).

У доповіді наголошується, що повномасштабне вторгнення військ російської федерації в Україну 24 лютого 2022 р. спричинило низку гострих викликів соціальнопсихологічному стану українського суспільства. Ці психологічні виклики поділяються на чотири групи: 1) виклики українцям як спільноті; 2) виклики ментальному здоров'ю особистості; 3) виклики психологічному благополуччю та розвитку дитини; 4) виклики українським психологам як фаховому співтовариству.

Презентовано психологічно обґрунтовані способи реагування на такі спричинені війною виклики, як потреба актуалізації національної групової ідентичності; доцентрові і відцентрові тенденції суспільної згуртованості; завищені суспільні очікування; наслідки колективної психотравматизації; ризики надмірної трудової зайнятості та незайнятості громадян, волонтерської та приймальної діяльності; формування в біженців психологічного синдрому неповернення; поширення деструктивних емоційних станів; стресогенні трансформації особистісної картини світу; інтенсифікація та поляризація міжособового спіл-

кування; ризиковані форми інформаційної поведінки; посттравматичні стресові розлади; розлади та деструктивні способи соціальної адаптації; руйнування або докорінна зміна освітнього середовища; соціальні й ментальні ризики сирітства та усиновлення; брак необхідних компетентностей та надійного методичного інструментарію; незавершена інституціоналізація стандартів психологічної допомоги; непристосованість практик психологічного консультування до ретельних систем комунікації; низький рівень психологічної культури населення; відсутність єдиного координаційного центру, чітко вибудованої вертикалі надання психологічної допомоги. На частину цих викликів суспільство вже дало гідну відповідь. В обґрунтуванні інших відповідей провідну роль має взяти на себе фахове співтовариство українських психологів, ядром якого є колективи наукових установ психологічного профілю НАПН України. Доповідь направлено органам державної влади до відома та можливого використання в роботі.

24 травня 2022 р. проведено загальні збори НАПН України, на яких розглянуто найважливіші аспекти і підсумки діяльності академії, її Президії, відділень та наукових установ у 2021 р., визначено завдання академічного колективу на 2022 р. в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

Загальними зборами НАПН України:

- завершено процедуру виведення із складу академії іноземних членів – громадян російської федерації та Республіки Білорусь, які не засудили акти агресії проти України цих країн, шляхом виключення із складу академії, керуючись відповідними нормами Статуту НАПН України (нагадаємо, що члени НАПН України ще декілька років тому вийшли із складу російської академії освіти);
- окреслено невідкладні завдання та ключові напрями відновлення освітньої сфери України у повоєнний час, зпоміж яких:

– розв'язання актуальних проблем наукового супроводу реалізації державної політики у сфері освіти, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у галузі освіти, педагогіки і психології в умовах воєнного стану і післявоєнного часу;

– забезпечення практико-орієнтованих результатів наукових досліджень, актуальних для сьогодення;

– розширення експертно-аналітичної діяльності щодо стану всіх рівнів і ланок освіти, забезпечення оперативної підготовки практичних рекомендацій 7 для інформування органів влади, закладів освіти, освітян, здобувачів освіти, усіх громадян в складних умовах руйнування і розбалансування освітньої сфери та необхідності її стабілізації і післявоєнного відновлення;

– активізація участі вчених НАПН України у процесах експертизи і опрацювання проектів актів законодавства щодо відновлення і розвитку сфер освіти і науки, інших ланок суспільного життя;

– розвиток євроінтеграційної діяльності академії, її членів, колективів наукових установ;

– провадження процесів реформування НАПН України, у тому числі забезпечення актуалізації тематики наукових досліджень і розробок, посилення новизни, відповідності назрілим практичним потребам розвитку освітньонаукової сфери і суспільства в цілому, скорочення термінів виконання, оптимізація складу виконавців, співпраця із споживачами наукової продукції всіх форм власності тощо.

Вчені НАПН України активно долучилися до реалізації Указу Президента України «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. У рамках робочої групи «Освіта і наука» сформовано, обґрунтовано та узагальнено пропозиції для робочих підгруп «Освіта» та «Наука»; виокремлено нагальні проблеми і виклики у сферах освіти і науки, обґрунтовано шляхи їх розв'язання і подолання, запропоновано ідеї щодо вирішення поля проблем та викликів у сферах «Освіта» (для сфер аналізу «Дошкільна освіта», «Загальна середня освіта» (повна загальна середня освіта (навчально-методичне забезпечення); повна загальна середня освіта (профільна середня освіта), «Професійна та фахова передвища освіта», «Вища освіта» та «Наука»; здійснено SWOT-аналіз зібраних рішень (ідей) до окреслених проблем у зазначених сферах, який уможливив візуалізацію сильних і слабких сторін, ризиків і можливостей щодо повоєнної розбудови освіти різ-

них категорій населення та розвитку науки в Україні.

На засіданні Президії НАПН України 28 липня 2022 р. затверджено заходи академії щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2015 р.» від 6 червня 2022 р. № 527.

Вчені НАПН України продовжують діяльність з підвищення спротиву збройній агресії російської федерації для наближення перемоги у війні з агресором та підготовки до ефективного післявоєнного відновлення країни на інноваційній, високотехнологічній основі.

Висновки і рекомендації. Упродовж 7 місяців російської агресії накопичено цінний інноваційний досвід вдосконалення організації освітнього процесу для різних категорій учнівської і студентської молоді. В екстремальних умовах засновано й набули розвитку принципово нові форми роботи з дітьми – українськими біженцями (центри різного спрямування, клуби за інтересами, об'єднання українських і зарубіжних педагогів, тощо). Їх діяльність потребувала нетрадиційних дидактичних підходів. З боку освітян та науковців важливим є створення робочих груп з метою аналізу, узагальнення та поширення інноваційного досвіду. Освітні інституції мають підтримувати створення ініціативних освітніх професійних спільнот, забезпечувати їх науково-методичним супроводом, розробляти та поширювати методичні рекомендації з інноваційними підходами до процесу навчання.

Цей досвід важливо всебічно вивчати, виявляти його інноваційні ідеї, котрі необхідно враховувати у повоєнній відбудові України. Важливо також аналізувати недоліки та упущення, котрі були неминучими в екстремальних умовах війни. Важливо розробляти варіанти взаємодії та здійснення освіти в умовах війни та в умовах відбудови української освіти відповідно до ситуації у регіоні та конкретних громадах, за це мають відповідати місцеві органи управління освітою, такі наміри мають бути

зафіксовані у робочих планах місцевих органів влади.

Необхідно всебічно аналізувати досвід психологічного забезпечення розвитку освіти в умовах війни, який має диференційовано використовуватись і в умовах воєнного стану, і в повоєнний період. Ситуація, що склалась у різних умовах, показала, що психологічна підтримка вчителів, учнів, студентів, їхніх батьків є надзвичайно важливою. Заклади освіти повинні бути озброєні методичними вказівками, яким чином та хто може надати психологічну підтримку всім цільовим групам, які потребують консультування та супроводу; ця інформація має бути доступною та прозорою. На основі кращих практик здійснення психологічної допомоги різним групам мають бути надані рекомендації відповідним фахівцям: психологам, соціальним працівникам, службам, що здійснюють психологічне консультування. Така робота має здійснюватися на безкоштовній основі та з залученням громадських організацій та міжнародних експертів.

Слід посилити увагу до вивчення та узагальнення цінного досвіду одночасної й паралельної психологічної допомоги матерям і дітям, людям похилого віку – із сімей внутрішніх переселенців та українських біженців.

Вкрай потрібно здійснювати порівняльні дослідження з питань організації навчання дітей – українських біженців у різних країнах. Адже є помітні особливості у цій діяльності у Польщі, Нідерландах, Німеччині, Угорщині, Румунії, Португалії та в інших країнах на основі врахування полікультурності, морально-етичних цінностей кожного народу. У цьому контексті важливо напрацьовувати досвід співпраці з зарубіжним колегами та закладами освіти, здійснювати спільні дослідження та проекти, спрямовані на освіту біженців. Організація різних форм консультування зарубіжних колег з боку вітчизняних освітян є

запорукою успішної організації освіти біженців, громадян України та заохоченням їх повернення додому.

Досвід організації дистанційного навчання під час карантину, спричиненого пандемією COVID-19, став корисним в організації освітнього процесу в умовах російської війни проти України. Напрацьовані інноваційні підходи потребують осмислення, якісного аналізу та обґрунтування можливостей їх вдосконалення в умовах цифровізації на основі методологічних положень й інноваційних методичних підходів, згідно з новою субдисципліною педагогічної науки – цифровою педагогікою, цифровою дидактикою. Освітнями та ІТ-фахівцями мають бути запропоновані цифрові рішення, що відповідають умовам навчання у військовий час. Особливо цінним є досвід створення освітніх цифрових хабів для обміну досвідом та доступу до освітніх матеріалів і засобів вчителям та учням. Цифрові платформи мають бути безкоштовними та доступними для категорій, що навчаються та викладають в умовах війни, на окупованих територіях та біженців.

Українські школярі і студенти вступили в новий 2022–2023 навчальний рік в умовах воєнного стану, які є різними, зокрема: на окупованих територіях, а також для внутрішніх переселенців із східних і південних областей, де тривали бойові дії, а також для тих, хто змушений продовжити перебування і навчання за кордоном. Важливою є підтримка освітян і тих, хто навчається, з боку органів управління освітою та закладів освіти, установ, які підвищують кваліфікацію вчителів. Необхідним є постійне функціонування гарячих ліній для батьків та вчителів, систематичне інформування їх про освітні можливості та зміни в освітньому процесі, через сайти, чати, інші засоби, які є доступними у регіонах. До такої діяльності доцільноширше залучати органи місцевого самоуправління та громадські організації.

ЛІТЕРАТУРА

- Волошина, В. (2022). *Як у Нідерландах навчають українських дітей, що втекли від війни*. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-u-niderlandah-navchayut-ukrayinskykh-ditej-shho-vtekly-vid-vijny/> (Voloshyna, V. (2022). *Yak u Niderlandakh navchayut ukrainskykh ditej, shcho vtekly vid viiny*. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-u-niderlandah-navchayut-ukrayinskykh-ditej-shho-vtekly-vid-vijny/>)
- Гриценчук, О.О. (2022) *Інформаційний бюлетень №5, 2022. Організація процесу освіти засобами ін-*

- формаційно-цифрового освітнього середовища для українських учнів в Нідерландах під час війни. Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, Україна. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/731126/>. (Hrytsenchuk, O.O. (2022) *Informatsiyni biuleten №5, 2022. Orhanizatsiia protsesu osvity zasobamy informatsiino-tsyfrovoho osvitnoho seredovyshcha dlia ukrainskykh uchniv v Niderlandakh pid chas viiny*. Instytut tsyfrovizatsii osvity NAPN Ukrainy, m. Kyiv, Ukraina. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/731126/>.)
- Європейська Комісія. (nd). *Виїзд з України: підтримка в освіті*. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-support-education_uk (European Commission. (nd). *Vyzhd z Ukrainy: pidtrymka v osviti*. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-support-education_uk)
- Закон України: Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин. № 2352. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text> (Zakon Ukrainy: Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidno-syn. № 2352. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-IX#Text>)
- Закон України: Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. №2136-IX. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (Zakon Ukrainy: Pro orhanizatsiiu tru-dovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu. №2136-IX. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>)
- Іванюк, І.В. (2022) *Інформаційний бюлетень №2, 2022. Створення освітніх можливостей для українських учнів, батьків і вчителів у Варшаві під час війни*. Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, Україна. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/730437/> (Ivaniuk, I.V. (2022) *Informatsiyni biuleten №2, 2022. Stvorennia osvitnikh mozhlyvostei dlia ukrainskykh uchniv, batkiv i vchyteliv u Varshavi pid chas viiny*. Instytut tsyfrovizatsii osvity NAPN Ukrainy, m. Kyiv, Ukraina. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730437/>)
- КНЗ КО КОІПОПК. (2022). *Інформація для освітян в умовах воєнного стану*. URL: <https://kristti.com.ua/osvita-v-umovah-voeyennogo-chasu/> (KNZ KO KOIPOPК. (2022). *Informatsiia dlia osvitian v umovakh voiennoho stanu*. URL: <https://kristti.com.ua/osvita-v-umovah-voeyennogo-chasu/>)
- КПГ. (2017). *Ситуація з доступом до освіти рідною мовою в Криму*. URL: <https://crimeahrg.org/uk/situatsiya-z-dostupom-do-osviti-ridnoyu-movoyu-v-krimu/> (КРГ. (2017). *Sytuatsiia z dostupom do osvity ridnoiu movoiu v Krymu*. URL: <https://crimeahrg.org/uk/situatsiya-z-dostupom-do-osviti-ridnoyu-movoyu-v-krimu/>)
- Лист Міністерства освіти і науки України: Щодо зарахування дітей до 1-го класу закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного часу. № 1/4202-22. (2022). URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-zarahuvannya-do-1-go-klasu-zakladiv-zagalnoi-serednoyi-osviti> (Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy: Shchodo zarahuvannya ditei do 1-ho klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho chasu. № 1/4202-22. (2022). URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-zarahuvannya-do-1-go-klasu-zakladiv-zagalnoi-serednoyi-osviti>)
- Мірошнікова, А. (2022). *Що відбувається зі школами на окупованих територіях?* URL: <https://osvitoria.media/experience/shho-vidbuvayetsya-zi-shkolamy-na-okupovanykh-terytoriyah/> (Miroshnikova, A. (2022). *Shcho vidbuvaietsia zi shkolamy na okupovanykh terytoriiakh?* URL: <https://osvitoria.media/experience/shho-vidbuvayetsya-zi-shkolamy-na-okupovanykh-terytoriyah/>)
- Мірошкіна А. (2022а). *Українські учні-біженці: скільки їх за кордоном та що заважає їм навчатись?* URL: <https://osvitoria.media/opinions/ukrayinski-uchni-bizhentsi-skilky-yih-za-kordonom-ta-shho-zavazhaie-yim-navchatys/> (Miroshkina A. (2022а). *Ukrayinski uchni-bizhentsi: skilky yikh za kordonom ta shcho zavazhaie yim navchatys?* URL: <https://osvitoria.media/opinions/ukrayinski-uchni-bizhentsi-skilky-yih-za-kordonom-ta-shho-zavazhaie-yim-navchatys/>)
- Мовчан С., Суляліна М., & Галай А. (2020). *Інформаційне-аналітичне дослідження: Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.)*. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf (Movchan S., Sulialina M., & Halai A. (2020). *Informatsiine-analitychne doslidzhennia: Osvitnie pole na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy (2014-2019 rr.)*. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf)
- МОН України. (2022). *Українські діти вже тиждень навчаються у школі в Нідерландах за програмою МОН України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayinski-diti-vzhe-tizhden-navchayutsya-u-shkoli-v-niderlandah-za-programoyu-mon> (MON Ukrainy. (2022). *Ukrayinski dity vzhe tyzhden navchayutsia u shkoli v Niderlandakh za prohramoiu MON Ukrainy*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayinski-diti-vzhe-tizhden-navchayutsya-u-shkoli-v-niderlandah-za-programoyu-mon>)

- програмоу-мон)
МОН України. (2022a). Безоплатний креативний онлайн-табір для школярів «Creative Camp: ми з України!». URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bezoplatnij-kreativnij-onlajn-tabir-dlya-shkolyariv-creative-camp-mi-z-ukrayini> (MON Ukrainy. (2022a). *Bezoplatnyi kreatyvnyi onlain-tabir dlia shkolyariv «Creative Camp: my z Ukrainy!»*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bezoplatnij-kreativnij-onlajn-tabir-dlya-shkolyariv-creative-camp-mi-z-ukrayini>)
- НАПН України. (2022). Заява Національної академії педагогічних наук України від 24.02.2022. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2610/> (NAES of Ukraine. (2022). *Zaiava Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy vid 24.02.2022*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2610/>)
- НАПН України. (2022a). Лист іноземного члена НАПН України Ігоря Смирнова до президента НАПН України Василя Кременя про підтримку народу України. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2616/> (NAES of Ukraine. (2022a). *Lyst inozemnoho chlena NAPN Ukrainy Ihoria Smyrnova do prezidenta NAPN Ukrainy Vasyliia Kremeniia pro pidtrymku narodu Ukrainy*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2616/>)
- НАПН України. (2022b). Лист і Декларація Сенату Гданського університету щодо солідарності з Україною. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2665/> (NAES of Ukraine. (2022b). *Lyst i Deklaratsiia Senatu Hdanskoho universytetu shchodo solidarnosti z Ukrainoiu*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2665/>)
- НАПН України. (2022c). Заява академічного середовища Польщі у зв'язку з агресією росії проти України. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2667/> (NAES of Ukraine. (2022c). *Zaiava akademichnoho seredovyshcha Polshchi u zviiazku z ahresieiu rosii proty Ukrainu*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2667/>)
- НАПН України. (2022d). Лист почесного доктора Національної академії педагогічних наук України пана Морітца Гунцінгера. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2628/> (NAES of Ukraine. (2022d). *Lyst pocheshnoho doktora Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy pana Morittsa Huntsinhera*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2628/>)
- НАПН України. (2022e). Лист ректора Сілезького університету Ришарда Козьолека (Польща) на адресу НАПН України про солідарність з Україною. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2663/> (NAES of Ukraine. (2022e). *Lyst rektora Silezskoho universytetu Rysharda Kozoleka (Polshcha) na adresu NAPN Ukrainy pro solidarnist z Ukrainoiu*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2663/>)
- Овчарук, О.В. (2022) Інформаційний бюлетень №1, 2022. Виклики та рішення щодо питань освіти для біженців у країнах Європейського Союзу. Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, Україна. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/731103/> (Ovcharuk, O.V. (2022). *Informatsiyni biuleten №1, 2022. Vyklyky ta rishennia shchodo pytan osvity dlia bizhentsiv u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu*. Instytut tsyfrovizatsii osvity NAPN Ukrainy, m. Kyiv, Ukraina. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/731103/>)
- Освіта.уа. (2022). Дорожня карта вступника на бакалаврат 2022 року. URL: <https://osvita.ua/consultations/bachelor/82369/> (Osvita.ua. (2022). *Dorozhnia karta vstupnyka na bakalavrat 2022 roku*. URL: <https://osvita.ua/consultations/bachelor/82369/>)
- Освіта.уа. (2022a). Тренувальні варіанти для підготовки до мультитесту ЗНО. URL: <https://osvita.ua/test/86485/> (Osvita.ua. (2022a). *Trenuvalni varianty dlia pidhotovky do multytestu ZNO*. URL: <https://osvita.ua/test/86485/>)
- Освіта.уа. (2022b). Школи без укриттів працюватимуть онлайн. URL: <https://osvita.ua/school/87045/> (Osvita.ua. (2022b). *Shkoly bez ukryttiv pratsiuvatymut onlain*. URL: <https://osvita.ua/school/87045/>)
- Освітній омбудсмен України. (2022). Як дітям-переселенцям продовжити навчання у закладах освіти? URL: <https://eo.gov.ua/yak-ditiam-pereselentsiam-prodovzhyty-navchannia-u-zakladakh-osvity/2022/03/29/> (Osvitnii ombudsmen Ukrainy. (2022). *Yak ditiam-pereselentsiam prodovzhyty navchannia u zakladakh osvity?* URL: <https://eo.gov.ua/yak-ditiam-pereselentsiam-prodovzhyty-navchannia-u-zakladakh-osvity/2022/03/29/>)
- Познайомтеся та побудуйте стосунки. (2022). URL: <https://edukacja.um.warszawa.pl/edukacja-warszawa-dla-ukrainy> (Poznaiomtesia ta pobuduite stosunky. (2022). URL: <https://edukacja.um.warszawa.pl/edukacja-warszawa-dla-ukrainy>)
- Постанова Кабінету Міністрів України: Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. № 711. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-2022-%D0%BF#Text> (Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy: Pro pochatok navchalnoho roku pid chas dii pravovoho re-zhymu voiennoho stanu v Ukraini. № 711. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-2022-%D0%BF#Text>)

- Пресслужба НАПН України. (2022). *Лист почесного доктора НАПН України Умберто Нуно Лопес Мендес де Олівейра на підтримку українських учених, українського народу і України*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2622/> (Presssluzhba NAES of Ukraine. (2022). *Lyst pocheshnoho doktora NAPN Ukrainy Umberto Nuno Lopes Mendes de Oliveira na pidtrymku ukrainskykh uchenykh, ukrainskoho narodu i Ukrainy*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2622/>)
- Пресслужба НАПН України. (2022a). *Лист іноземного члена НАПН України П'єра Лена до президента НАПН України Василя Кременя про підтримку України*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2612/> (Presssluzhba NAES of Ukraine. (2022a). *Lyst inozemnoho chlena NAPN Ukrainy Piera Lena do prezidenta NAPN Ukrainy Vasylia Kremenia pro pidtrymku Ukrainy*. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2612/>)
- Указ Президента України: Про введення воєнного стану в Україні. №64/2022. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (Ukaz Prezydenta Ukrainy: Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. №64/2022. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>)
- Указ Президента України: Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. №341/2022. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text> (Ukaz Prezydenta Ukrainy: Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini. №341/2022. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>)
- Указ Президента України: Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. №573/2022. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#Text> (Ukaz Prezydenta Ukrainy: Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini. №573/2022. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#Text>)
- Укрінформ. (nd). URL: <https://www.ukrinform.ua> (Ukrinform. (nd). URL: <https://www.ukrinform.ua>)
- Action plan on Integration and Inclusion 2021-2027. Communication from the Commission to the European Parliament, the council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. (2020). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0758&qid=1632299185798/>.
- Care. (nd). URL: <https://www.care-international.org/>
- CEDOS. (2022). *Освіта на окупованих територіях України (24 лютого — 30 квітня 2022)*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-na-okupovanykh-terytoriyah-ukrayiny-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/> (CEDOS. (2022). *Osvita na okupovanykh terytoriiakh Ukrainy (24 liutoho — 30 kvitnya 2022)*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-na-okupovanykh-terytoriyah-ukrayiny-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/>)
- Centrum Edukacji i Rozwoju. (nd). URL: <https://www.facebook.com/CEiRTowarowa25A>
- Creelman, A. (2020). Online education for refugees – barriers and opportunities. URL: <http://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1303239/FULLTEXT04.pdf>
- EUA. (nd). Refugees Welcome Map. URL: <https://eua.eu/101-projects/541-refugees-welcome-map.html>
- European Commission. (2022). Erasmus+ register of education and training staff for support to Ukrainian refugees. URL: <https://epale.ec.europa.eu/en/site/search?sort=by=created&f%5b0%5d=tags%3A20030&f%5b1%5d=tags%3A20031>
- European Commission. (nda). EURAXESS. URL: <https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine/ukrainian>
- European Commission. (ndb). EPALE. URL: <https://epale.ec.europa.eu/en>
- Kiron Campus. (nd). URL: <https://kiron.ngo/en/>
- LOWAN. (nd). URL: <https://www.lowan.nl>
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *Concept Plan (v.2.0 as of March 15, 2022) on the functioning of the education system, research and innovation sector of Ukraine during martial law and further reconstruction period related to Russian aggression*. URL: <https://drive.google.com/file/d/1BGeQRV9TLKP2phzNa0Yo5dXMbVAEgDy8/view>
- NOS. (nd). URL: <https://nos.nl>
- Otwarcie Centrum Edukacji i Rozwoju dla uchodźców. (2022) URL: <https://um.warszawa.pl/-/otwarcie-centrum-edukacji-i-rozwoju-dla-uchodzcow>
- Rijksoverheid. (nd). URL: <https://www.rijksoverheid.nl/>
- UNESCO. (2022). Ukrainian refugees. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/polands-education-responses-influx-ukrainian-students>
- UNHCR Україна. (nd). Агентство ООН у справах біженців. URL: <https://www.unhcr.org/ua>
- United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. (2022). Україна: втрати серед цивільних осіб. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-08/Ukraine%20-%20civilian%20casualty%20update%20as%20of%202021%20August%202022%20UKR.pdf>

Universitair Asiel Fonds. (nd). URL: <https://www.uaf.nl/>

Witthaus, G. (2019). Findings from a Case Study on Refugees Using MOOCs to (Re)enter Higher Education. *Open Praxis*, 10(4), 343-357. doi:<http://dx.doi.org/10.5944/openpraxis.10.4.910>

Нелля Ничкало, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Nellia Nychkalo, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Academician of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Academician-Secretary of the Department of Professional Education and Adult Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Оксана Овчарук, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділом компаративістики інформаційно-освітніх інновацій Інституту цифровізації освіти НАПН України.

Oksana Ovcharuk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, the Head of the Department of Comparative Studies on Information and Educational Innovations, Institute of Digitalization of Education of the NAES of Ukraine.

Валентина Гордієнко, кандидат педагогічних наук, вчений секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України.

Valentyna Hordiienko, PhD in Pedagogy, Scientific Secretary of the Department of Vocational Education and Adult Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Ірина Іванюк, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу компаративістики інформаційно-освітніх інновацій Інституту цифровізації освіти НАПН України.

Iryna Ivanjuk, PhD in Pedagogy, Associated Professor, Senior Researcher of the Department of Comparative Studies on Information and Educational Innovations, Institute of Digitalization of Education of the NAES of Ukraine.

Received: 01.10.2022

Accepted: 15.10.2022